https://doi.org/10.54809/jkss.viSpecial.114

Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

کۆمەڵکوژییەکەی زەعیم سدیق لە سلێمانی لە هەردوو روانگەی مێژوو و سیاسییەوە

مستەفا عوسمان ئەحمەد
توێژەر-قوتابی دکتۆرا -زانکۆی سلێمانی

پ. کەیوان ئازاد ئەنوەر
بەشی مێژوو-کۆلیجی زانستە مرۆڤایەتییەکان-زانکۆی سلێمانی
Kaiwan.anwer@univsul.edu.iq

پوختە

٩ی حوزەیرانی١٩٦٣ز، بە یەکێك لە رۆژە رەش و تاریکەکانی شاری سلێمانی دانراوە, چونکە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتیی دانیشتوانەکەیان بە ئاراستەیەکی خراپدا گۆڕیی و دۆخێکی تایبەت و نەخوازراویان بۆ ژیانی ئاسایی شارەکە درووستکرد، کە وایکردووە ،بۆ ساڵانی دواتریش، لە ئەندێشە و بیرەوەریی دانیشتوانی شار و نەوەکانی ئایندەیدا بمێنێتەوە. بۆیە پیویستدەکات لە دووتوێی توێژینەوەیەکی زانستییدا ئەو کۆمەڵکوژییە بخرێتەبەر لێکۆڵینەوەیەکی ورد کە ئەو رووداوە و هۆکار و ئەنجامەکانی، لەپاڵ رەهەند و لێکەوتە سیاسییەکانی لە مێژووی کورددا بە ئەمانەتەوە بپارێزرێت. توێژینەوەکە بایەخیداوە بە هۆکارەکانی پشت روودانی کۆمەڵکوژییەکەی شاری سلێمانی و، ئاماری کوژراو گیراوەکانی ئەو کۆمەڵکوژییەی کە بوون بە قوربانیی سیاسەتی چەوتی (زەعیم سدیق) ی فەرماندەی لیوای بیستی ئێراق. توێژینەوەکە لەسەر دوو رەهەندی مێژوو و سیاسەت کاریکردووە و، بە میتۆدی (وەسفیی- شیکاریی) کراوە و، هەوڵدراوە دوای خستنەڕووی زانیارییەکان وەسفێکی شوێن و کەسایەتییەکان و ئاراستەی رووداوەکان بە میتۆدی مێژوویی ریزبەندییەکی بکرێت، دواتر شیکارێکی زانستیی بۆ هەریەك لەو لایەنانە کراوە. بۆ ئەنجامدانی ئەم کارەش، هەوڵدراوە توێژینەوەکە بۆ (سێ) تەوەر دابەشبکرێت. تەوەری یەکەم بۆ باسی شاری سلێمانی و زەمینەکانی پێش رووداوەکە و هۆکارەکانی پشتی کۆمەڵکوژییەکە. تەوەری دووەمیش تەرخانە بۆ چۆنێتیی کۆمەڵکوژییەکە و کاریگەریی و شوێنەواریان لەسەر دانیشتوانی شارەکە و کاریگەریی بۆ سەر پێگەی بەعسییەکان لە دەسەڵاتداریێتی عێراق دا. لە تەوەری سێیەمیشدا تیشکخراوەتە سەر رەهەندە سیاسییەکانی ئەو رووداوە. ئاستەنگەکانی بەردەم ئەم توێژینەوەیە کەم نین، چونکە کارکردن لەسەر بابەتێکی مێژوویی، کە تەمەنی لە (٦٠) ساڵ تێپەڕنەبووبێت و هەتا ئێستاش لە بیرەوەیی سەدان کەس و لە تۆماری سەدان دۆکیومێنت و وێنەدا، خۆی حەشاردابێت، کارێکی سەختبووە، هەتا بتوانرێت زۆرترین و وردترین و نوێترین زانیاریی لەسەر کۆی رووداوەکە بخرێتەڕوو، بۆیە کۆسپی سەرەکیی بەردەم ئەو توێژینەوەیە، تەنیا دەستنەگەیشتن نەبوو بە تەواوی شایەتحاڵەکان و وێنەکان و بەڵگەنامەکان، بەڵکو کۆکردنەوە و دانانی ئەو هەموو زانیارییانە بوو لە توێژینەوەیەکی ئاوەهادا، کە دەبوو کۆی لاپەڕەکانی سنوورداربن، بۆیە زۆرێك لە گێڕانەوە و بەڵگەنامە و وێنەکان نەخراونەتەڕوو. ئەنجامی

E-ISSN: 2790525-X
P-ISSN: 27905268

توێژینەوەکەش لە شەنوکەوی ڕووداو و گێڕانەوە و بەڵگەنامەکان گەیشتنبووە بە کۆمەڵێك ئەنجام, کە زیاتر ئەوەیە، رووی ڕاستەقینەی خراپەکاریی و تاوانکاریی دەسەڵاتدارانی عێراق و لەنێوانیاندا بەعسییەکان لەسەرەتای هاتنیانەوە بۆ مێژوو دەرکەوتووە و، هەتا جارێکی تر بەهۆی دەسەڵاتدارانێکی نوێوە و شارەکە و باشووری کوردستان دووچاری کۆمەڵکوژییەکی وەها نەبێتەوە. کۆی لێکدانەوەکانیش وەك راسپاردە پێشکەشکراون، نەك هەر لە چەند خاڵێکدا بخرێتەڕوو، کە پێدەچوو زیادەبن.

کلیکی ووشەکان: سلێمانی، بەعسییەکان، زەعیم سدیق، ٩ی حوزەیرانی١٩٦٣ز

پێشەکیی

یەکێك لـە ڕۆژە ڕەش و تاریکەکانـی شـاری سـلێمانی، (٩ی حوزەیرانـی ١٩٦٣ز)یـە. ئـەو ڕۆژەی ژیانـی سیاسـیی و کۆمەڵایەتیـی دانیشـتوانەکەیان بـە ئاراسـتەیەکی خراپـدا گۆڕیـی و دۆخێکـی تایبـەت و نەخوازراویـان بـۆ ژیانی ئاسـایی شـارەکە دروسـتکرد. ئـەوەش کاتێـك فەرماندەیەکـی سـەربازی سـوپای عێـراق بەنـاوی (سـدیق مسـتەفا) نـاسراو بـە (زەعیـم سـدیق) بـە ئەنجامدانـی کۆمەڵکوژییـەك تێیـدا، دۆخـی شـارەکەی بەئاراسـتەیەکی ترسـناکدا وەهـا گۆڕیـی و کاریگەرییەکـی وەهـای دروسـتکرد، کـە بـۆ سـاڵانی دواتـر لـە ئەندێشـە و بیرەوەریـی دانیشـتوانی شـار و نەوەکانـی ئایندەیـدا بمێنێتـەوە.

بـۆ خسـتنەڕووی مێـژووی ئـەو ڕووداوە و هـۆکار و ئەنجامەکانـی، لەپـاڵ ڕەهەنـدە سیاسـییەکانی ئـەم توێژینەوەیـە ئامادەکـرا. ئامانـج لێـی گەیشـتنە بـە واقیعـی ڕووداوەکـە و هەڵماڵینـی چەندیـن لایەنـی پشـتەوەی، کـە تـا ئێسـتاش بـە نادیاریـی ماونەتـەوە. بـۆ ئـەو مەبەسـتەش ئـەم توێژینەوەیـە لـە (دوو) تـەوەردا کاری لەسـەر کـراوە. لـە تـەوەری یەکەمـدا بـاس لـە شـاری سـلێمانی و زەمینەکانـی پێـش ڕووداوەکـە و هۆکارەکانـی پشـتی کۆمەڵکوژییەکـە کـراوە. تـەوەری دووەمیـش بـۆ چۆنیەتـی کۆمەڵکوژییەکـە و کاریگـەری و شـوێنەواریان لەسـەر دانیشـتوانی شـارەکە و کاریگـەری بـۆ سـەر پێگـەی بەعسـییەکان لـە دەسـەڵاتدارێتی ئێـراق کـراوە. بەئەنجامێکـش، کـە توێـژەر لەکـۆی توێژینەوەکـە پێگەیشـتووە لەگـەڵ ئـەو سـەرچاوە و پاشـکۆیانەی بۆئـەم توێژینەوەیـە سـوودی لێوەرگیـراوە.

تەوەری یەکەم

شاری سلێمانی و زەمینەکانی پێش ڕووداوەکە و هۆکارەکانی پشتی کۆمەڵکوژییەکەی

شـاری سـلێمانی لـە دامەزراندنییـەوە تـا سـاڵی (١٩٦٣ز): (سـلێمانی) بەیەکێـك لـە شـارەکانی باشـووری کوردسـتانی سـەر بـە دەوڵـەتی عێـراق دادەنرێـت، کـە لـە ئاسـت ناسراویـی ناوەکـەی، مێـژووی دروسـتبوونی لـە دوو سـەدە و نیـو تێپـەڕ نـاکات. ئـەوەش کاتێـك (ئیبراهیـم پاشـا) میـری میرنشـینی بابـان لەسـاڵی (١٧٨٤ز) شـارەکەی بنیاتنـا، هەتـا پایتەختـی میرنشـینەکەی لەگونـدی (قەڵاچـوالان)ی ناوچـەی شـارباژێرەوە بگوێزێتـەوە بـۆ ئـەو شـارە نوێیە(محمد امین زکـی٢٠٠٢، صـص١٠٦-١٠٧). لـەو کاتەشـەوە هەتـا دەگاتـە سـاڵی (١٩٦٣ز)و سـاڵی کۆمەڵکوژییەکـە، (١٧٩) سـاڵی لـە تەمەنـی بەڕێکـرد. لـەو ماوەیەشـدا، سـەرباری ئـەوەی لەنێـوان سـاڵانی (١٧٨٤-١٨٥١ز) پایتەختـی میرنشـینی بابـان بوو(محمـد امـین زکی، صـص٢٠٥-٢٠٧؛ شـوانی٢٠٠٢، ل٢٣)، لەنێـوان سـاڵانی (١٩١٨-١٩١٩ز)و (١٩٢٢-١٩٢٤ز) پایتەختـی دەسـەڵاتەکەی (شـێخ مەحمـوود) بـوو لـە (دوو) کاتـی جیاواز و (سێ) خولـی دەسەڵاتیدا((سـدیق ساڵح٢٠٠٦، لل(٣١-٥٨، ١٠٦-١٧٤)؛ شـوانی، لـل(١٥٠-١٧٧))). کاتێکیـش حکومەتـی باشـووری کوردسـتان بە سـەرۆکایەتی (شـێخ مەحمود) لەساڵی (١٩٢٤ز)دا ڕووخـاو شـارەکە لـە (١٩ی تەممـووزی١٩٢٤ز) لەلایـەن هێزێکـی لیڤـی بەریتانیـا و سـوپای عێـراق داگیرکـرا (الحسـني١٩٧٨؛ ٢٧٢/١، سـدیق سـاڵح، لـل١٧٣-١٧٤)و بـوو بـە لیوایەکـی سـەر بـە دەوڵـەتی عێـراق (نبیـل عبدالرحمــن صیـاوي، بـلا، صـص١١-١٣). لـە دوای ڕووخانــی ڕژێمــی پادشـایەتییش لـە (١٤ی تەممــووزی١٩٥٨ز)، هەتـا سـەردەمی بەعسـییەکانیش هـەر بـە لیـوا مایەوە(عەبدوڵـڵا غەفـور٢٠٠٢؛ ل٦٦، توانـا رشـید کریـم٢٠٠٢، لـل٣١-٣٣؛ هـەوراز جوهـەر مەجیـد٢٠١٢، لـل٢٧-٣١). بەدرێژایـی ئـەو ماوەیـەش ڕووبـەڕووی چەندیـن پیـلان و شـاڵاوی

سەربازیی و رووبەڕووبوونەوە بووەتەوە. دیارترینیان دامرکاندنەوەی راپەرینەکەی (٦ی ئەیلولی١٩٣٠ز) بوو، کە نزیکەی (٤٠) کوژراو بریندار ی لێکەوتەوە(طە بابان٢٠٠٢، ٢٢/١).

یەکێکی تر لەو رووداوانەی کە جارێکی تر ئەو شارەی هێنایەوە نێوناوان، (شۆڕشی ئەیلوول) بوو، کە لە (١١ی ئەیلوولی١٩٦١ز) هەڵسا. یەکەمین رووبەڕووبوونەوەی چەکدارییش لەنێوان حکومەتی عێراق و کورد کەوتە ئەم سنوورەوە. ئەوەش کاتێك هۆزەکانی سنووری لیوای سلێمانی لە چیای زمناکۆی نزیك شارۆچکەی (دەربەندیخان) لە (٩ی ئەیلولی١٩٦١ز) رووبەڕووی سووپای عێراق بوونەوە و (دەربەندیخان)یان ئازادکرد و دەستیان بەسەر بەنداوەکەیدا گرت(عەبدوڵڵا ئەحمەد ڕەسوڵ پشدەری١٩٩٧، ١٩/١-٢٠؛ میرزا محەمەد ئەمین مەنگوری١٩٩٩، ٢٩/٢؛ خالید دلێر٢٠٠٣، ل١٢٨؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٦، ل٤٤). دوای دوو رۆژ لەمە، پێکدادانی دووەم لە (دەربەندی بازیان) روویدا(مسعود بارزانی٢٠١٢، ٣٦/١/٣؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٦، ل٤٤؛ سەڵاح ڕەشید٢٠١٧، ١٧٣/١)، هەردوو ناوچەکەش سەر بە لیوای سلێمانی بوون(عەبدوڵڵا غەفوور، ل٦٦؛ جەمال بابان و ئاسۆ بابان و ئومێد خالید٢٠١٢، ٢٧٥/٣-٢٨٠). ئەوەش بەو مانایە بوو کە هەردوو رووداوەکە، هۆکاری هەڵسانی شۆڕشەکە بوون، لە ناوچەکانی سەر بە لیوای سلێمانی سەرچاوەیانگرت. لەنێو ئەو رووداو ململانێ و شەڕانەی نێوان حکومەتی عێراق و شۆڕشگێڕانی کورد لە (١١ی ئەیلولی١٩٦١ز)دا، هەتا کۆتاییهاتن بە دەسەڵاتی (عەبدولکەریم قاسم)و هاتنی بەعسییەکان بۆ دەسەڵات، سەرباری کوژران و برینداربوونی سەدان کەس، نزیکەی (١٢٧٠) گوندیش وێرانکران و سووتێنران(جوناتان سی٢٠٠٣، ل٢٠٠). ئەو گوندانەشی وێرانکران و سووتێنران، نەك هەر زێدی خەڵکەکەی، بەڵکو پشتیوان و جێگای حەوانەوە پێشمەرگەکانی شۆڕشیش بوون.

بەعسییەکان و کودەتاکەیان لە عێراق: (بەعسییەکان)، کە هۆکاری کۆمەڵکوژییەکەی (٩ی حوزەیرانی١٩٦٣ز)ی شاری (سلێمانی) بوون، ئەندامان و لایەنگران و هەوادارانی پارتێکی نەتەوەپەرستی شۆڤێنی عەرەبیی بوون، بەناوی (پارتی بەعسی سۆسیالیستی عەرەبیی)، کە لە (٤ی نیسانی١٩٤٧ز) لەلایەن کەسایەتییەکی سووریایی و بە ئایین مەسیحی ناوی (میشێل عەفلەق)، لە (گازینۆ رەشید)ی شاری (دیمەشق)ی پایتەختی وڵاتی (سووریا) دامەزرا(عبدالرزاق الحسنی١٩٨٠، ص٢٨٢). سەرەتا بە ناوی (پارتی بەعسی عەرەبیی) دامەزرا، بەڵام دواتر و لە (١٣ی تشرینی دووەمی١٩٥٢ز) لەگەڵ (پارتی سۆشیالیستی عەرەبیی) بە سەرۆکایەتی (ئەکرەم حۆرانی) یەکیانگرت و بە هەردووکیان لەسەر ناوی (پارتی بەعسی سۆشیالیستی عەرەبیی) رێکەوتن (هادی حسن١٩٨٤، صص٣٢-٣٤؛ حنا بطاطو٢٠٠٦، ٤٧/٣-٤٨؛ محمد منذر٢٠٠٤، ص٧٢). بەوەش پارتێکی نەتەوەپەرەستی عەرەبی کەوتە نێوناوان، کە کاریدەکرد بۆ یەکپارچەیی نەتەوەی عەرەب لە یەك دەوڵەتی یەکگرتوودا، ئامانجیشی ئەوە بوو هەر خۆی رابەرایەتیی ئەو دەوڵەتە و کۆمەڵگە عەرەبییە بکات(میشیل عفلق١٩٨٦، ٣٣/١-١٩٠؛ الیاس فرح١٩٨١، ١٠٩/١). باوەڕبوونیشیان بە یەکپارچەیی خاکی عەرەبیی و نەتەوەی عەرەب بەو مانایە بوو، کە هیچ پێکهاتەیەکیان جگە لە عەرەب لەنێو ئەو خاکەی بە نیشتمانی عەرەبیان دەزانی، پێ قبووڵ نەبوو(عبداللە حنا، بلا، صص٨٥-٨٦؛ د. علی کریم سعید١٩٩٩، صص٤١-٤٢؛ حوسێن محەمەد عەزیز٢٠٠٠، ل١٩٩). ئەو کارەش سەرباری ئەوەی دەستێوەردان بوو لە کاروباری دەیان دەوڵەتی عەرەبیی و دەیان پێکهاتەی جیاجیای نێو ئەو دەوڵەتانە لەو سەردەمەدا، لە هەمانکاتدا تێکدانی دۆخی سیاسیی و کارگێریی و ئابووریی و کۆمەڵایەتیی پێکهاتەکانی ئەو دەوڵەتانەش بوو، کە یەکێك لەوان (دەوڵەتی عێراق) بوو. هەروەها کاریگەرییشی لەسەر باری دەروونیی و

فەرهەنگیی و کۆمەڵایەتیی و سیاسیی ئەو دەوڵەت و پێکهاتەکانی ناوی درووستکرد(د. عبدالفتاح البوتانی٢٠٠٤، ص٣٢٤؛ شیرزاد زکریا محمد٢٠٠٦، صص١٣٠-١٣١). ناسیین و دەرکەوتنیشیان لەعێراق دا بۆ هەوڵی تیرۆرکردنی (عەبدولکەریم قاسم) دەگەڕێتەوە، کاتێك لە (٧ی تشرینی یەکەمی١٩٥٩ز) لە شەقامی رەشیدی شاری (بەغداد) بۆسەیان بۆ کەژاوەی ئۆتۆمبێلەکانی نایەوە و تەقەیان لێکرد، برینداریانکرد، بەڵام نەکوژرا (د. علی کریم سعید، ص٤٥). هەربۆیە، کاتێك کودەتا سەربازییەکەیان لە (٨ی شوباتی١٩٦٣ز) کرد و گەیشتنە دەسەڵات، ئەم پارتە بە کۆمەڵگەی عێراقی نامۆ نەبوو. (البوتانی، ص٣٢٤؛ شیرزاد زکریا محمد، صص١٣٠-١٣١؛ مجید خدوری، بلا، ص٣٩٥؛ سۆزان کریم مستەفا، ٢٠٠٧، ل١٧٥).

سیاسەتی بەعسییەکان بەرامبەر بە کورد و خاکەکەی: سیاسەتی بەعسییەکان بەرامبەر بە کورد بۆ سەرەتاکانی دەستپێکردنی شۆڕشی ئەیلوول دەگەڕێتەوە، کاتێك لە بەیاننامەیەکدا شۆڕشی کوردیان بە هۆکاری جیابوونەوە لە عێراق خستەڕوو. هەروەها ئاماژەیان بەوەدا، کە ئەم هەوڵە سەرەتایەکە بۆ دابەشکردنی خاك و دەوڵەتی عێراق و جیابوونەوەی ئەوان لەو دەوڵەتە، بۆیە مایەی قبووڵکردن نییە(نضال البعث القطري العراقي١٩٧٦، ١٤٥/٧-١٤٧). کاتێکیش گەیشتنە دەسەڵات درێژەیاندا بە هەمان سیاسەت. ئەوەیشی پاڵپشتیی ئەوانی کرد لەو سیاسەتەیاندا، پەیڕەو و پرۆگرامی پارتەکەیان بوو، لە پیادەکردنی ترس و تۆقاندن لەنێو ئەو کۆمەڵگەیەی رابەرایەتیی دەکەن، تا بتوانن بەڕێوەیببەن و هیچ کەسێك لە یاسا و داواکانیان دەرنەچێت(د. علي کریم سعید، ص٢٥٦؛ علی صالح میرانی٢٠٠٤، ص١٩٤). هەربۆیە، کەوتنە لێدان و گرتن و تۆقاندن و کوشتنی ئەوانەی دژی سیاسەت و بەرژەوەندییەکان بوون، بە مەبەستی بەهێزکردنی پێگەی خۆیان و بەرژەوەندییەکانیان لە دەسەڵاتدا(بهاالدین نوری١٩٩١، ص١٤؛ نەوشیروان مستەفا ئەمین١٩٩٨، ل٦٨). لەو نێوەندەدا کەوتنە دژایەتییکردن و لێدان و زیندانییکردنی ئەو بەرپرس و کادیر و ئەندام و لایەنگرانانەی حیزبی شیوعیی عێراقیی و پارتی دیموکراتی کوردستان، کە کەوتنە بەردەستیان (زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، ب چ، ل٣٢٥، ل٢٣٩؛ سدیق ساڵح و رفیق ساڵح٢٠٢١، ل٦٦٦). تەنانەت ئەوانەشیان بۆ پۆست و کارەکانیان نەگێڕایەوە، کە پێشتر لە سەردەمی (عەبدولکەریم قاسم)دا دەرکرابوون یان دوورخرابوونەوە، بەتایبەت ئەوانەی لە ریزەکانی سوپا و هێزەکانی ناوخۆدا بوون. کار گەیشتە ئەوەی، ئەو کوردانەشی لە ریزی هێزەکانی ناوخۆ و سوپای عیراق دا بوون، بۆ باشووری عێراق دوورخرانەوە((سدیق ساڵح و رفیق ساڵح، لل(٦٦٦، ٦٨٢))). دژایەتیی ئەوان بە ئاستێك دڕندانە بوو، نموونەی کەم بێت، تا ئەوەی ساڵی (١٩٦٣ز)، کە ساڵی کودەتای بەعسییەکان بوو بەسەر عێراق و باشووری کوردستانەوە، بە ساڵێکی رەش و شوومی کوردی باشووری کوردستان ناسرا(سۆزان کەریم مستەفا، ل١٧١). تەنانەت بەتوندترین شێوە کەوتنە لێدانی کورد و ناوچە کوردستانییەکان(بارزانی، ١٢١/١/٣؛ سەڵاح رەشید، ٢٥٨/١)، هەتا بە سووتاندنی هەزاران دۆنم زەوی کشتوکاڵی و رەز و باخ دەگات بۆ ئەوەی بنەمای ئابووریی کوردستان لەناو ببەن(ئیبراهیم جەلال١٩٩٨، ل١١٠؛ زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، ب.چ، لل٣٥٢-٣٥٩؛ شارەوانی سلێمانی٢٠٠٢، ل١٢). دەستیشیان لە مزگەوت و کڵیسا و شوێنە پیرۆزەکان نەپاراست(بارزانی، ١٢١/١/٣). لەم بارەوە (تالیب شەبیب) وەزیری دەرەوەی عێراق لەسەردەمی کودەتاکەیان سەبارەت بە کورد و شۆڕشەکەی وتبووی ''دەست ئەخەینە دەستی شەیتان بۆ کۆتاییهێنان بە کورد و شۆڕشەکەی''(بابان، ١١/١). هەربۆیە بە نەیارێکی سەرسەختی کورد و دۆزەکەی ناسران(کەنداڵ و ئەوانی تر١٩٩٨، ل٢٨٤؛ شارەوانی سلێمانی، ل١٠). بەوە باشبوو تەمەنیان نەگەیشتە ساڵێك و لە

١٨ی تشرینی یەکەمی١٩٦٣ز و لەلایەن (عەبدولسەلام عارف) سەرۆك کۆماری عێراق) کودەتایان بەسەردا کراو لە دەسەڵات دوورخرانەوە(کەنداڵ و ئەوانی تر، ل٢٨٥؛ شیرزاد زکریا محمد، ص٣٥٧، ئیبراهیم جەلال، ل١٢٣)، چونکە ئەگەر لە دەسەڵات بەردەوامبوونایە، کارەساتی گەورەتریان بەسەر کورد و خاکەکەیدا ئەهێنا.

پەیوەندی بەعسییەکان بە شاری سلێمانییەوە: یەکەم پەیوەندی بەعسییەکان بە شاری سلێمانییەوە بۆ پێش کودەتاکەیان دەگەڕێتەوە، ئەوەش کاتێك (تاهیر یەحیا) وەك نوێنەری بەعسییەکان و (ئیبراهیم ئەحمەد) وەك سکرتێری پارتی دیموکراتی کوردستان و نوێنەری شۆڕشی ئەیلوول و خەڵکی شاری سلێمانی لەسەر شێوازی کاری ئایندەی بەعسییەکان، لەگەڵ کورد و شۆڕشەکەی کۆبوونەوە (صالح حسین الجبوری، بلا، ص١٥٠). ئەو پەیوەندییەش بەهۆی ئەفسەرێکی کوردی نزیك لە هەردوولا و خەڵکی شارەکە بەناوی (کەریم قەرەنی) ئەنجامدرا(بارزانی، ١٠١/١/٣،کۆچێرا، ل٢٩٠؛ سەلاح رەشید، ٢٠٩/١). ئەوەش یەکەم پەیوەندی بەرپرسێکی عەرەبی بەعسی بوو، بە کەسایەتییەکی سیاسی کوردی خەڵکی شاری سلێمانی و نیشتەجێ ئەو شارە. لەو دیدارەشدا باس لە ئایندەی کاری بەعسییەکان لە عێراق و پشتیوانیان بۆ دۆزی کورد کرا(الجبوری، ص١٥٠). بە وتەی (تالیب شەبیب)و لە زاری (تاهیر یەحیا)ەوە، (ئیبراهیم ئەحمەد) وەك سکرتێری مەکتەبی سیاسی پارتی، زۆر سوور بوو لەسەر ئەو گفتوگۆیە و گەیشتن بە رێکەوتن. تەنانەت (جەلال تاڵەبانی)یش وەك ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی، بەڵێنی ئەوەی دابوویە سەرانی بەعس، کە ئامادەیە (مستەفا بارزانی) بۆ دەستپێکردنەوەی گفتوگۆ لەگەڵیان رازیبکات (د. علی کریم سعید، ص٢٥٤). ئەوە لەکاتێکدایە هەندێك سیاسیی و توێژەریش، ئەو پەیوەندییەی پێش کودەتا و دوای کودەتاش، بە هەڵەیەکی گەورەی ئەو قۆناغەی کورد دادەنێن، چونکە لەلایەك روونبوو، هەر هێزێکی سیاسی بیەوێ بگاتە دەسەڵات، ئامادەی سازش و دانوستانە. لەلایەکی ترەوە بەو گفتوگۆیەی پێش کودەتا، دەیانتوانی شەڕ لەگەڵ (عەبدولکەریم قاسم) بە دانوستان و گفتوگۆ بگۆڕن و بوار نەدەن بگەنە دەسەڵات و ئەو کارەساتە بەسەر کورد بهێنن، وەك بەسەریان هێنان(کۆچێرا، ل٢٩٨؛ حوسێن محەمەد عەزیز، ل١٩٥). دیارە ئەگەرچیی لە مێژووشدا ئەگەری گەڕانەوە بۆ دواوە نییە، بەڵام دەکرێت ئەو پرسیارەش بکەین، کە کێ دەڵێت (عەبدوالکەریم قاسم)یش باوەڕی بە سەرانی کورد دەکرد و شەڕی بە ئاشتیی لەگەڵ کورد و شۆڕشەکەی دەگۆڕیی؟ سەرباری ئەو بۆچوونانەش گفتوگۆکان کران و، کورد و سەرکردایەتییەکەشی بە کودەتای بەعسییەکان و کۆتایهێنان بە رژێمی پێشووی عێراق خۆشحاڵبوون، چونکە کەمیان بەدەستییەوە نەچەشتبوو(شیرزاد زکریا محمد، ص٧٥؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٦، ل٣٣).

لەنێو ئەو ژینگەیەدا، بەعسییەکان پێش کودەتاکەیان، کۆمەڵێك بەڵێنیاندا بە کورد و سەرکردایەتیی شۆڕشی ئەیلوول، کە داخوازییەکانیان لەچوارچێوەی دەوڵەتی عێراق دا بەفەرمیی دەناسن(الجبوري، ص١٥٠)، بەڵام هەر لە رۆژانی یەکەمی کودەتا هەڵمەتێکی گرتن و راوەدوونانی خەڵکیان بەناوی پشتیوانانی دەسەڵاتی پێشوو لە سەرتاسەری عێراق و تەنانەت لە شاری سلێمانی دەستپێکرد(شیرزاد زکریا محمد، ص٣٥٧؛ ئیبراهیم جەلال، ل١٢٣؛ سدیق ساڵح و رفیق ساڵح، ل٦٦٦). بە ئاستێك بوو نزیکەی (١٠٠-٢٠٠) کەسیان لە هاوڵاتی و ئەندام و لایەنگرانی حیزبی کۆمونیستی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستان لەو شارەدا دەستگیرکرد. دواتر بۆ زیندانی (نوگرە سەلمان) لە باشووری عێراق گواستیانەوە(قادر میرزا کەریم٢٠٠٩، ٢، ١٨٥/٢-١٨٨). ئەوەش لەکاتێکدا بوو، هەر لەگەڵ سەرکەوتنی کودەتاکەیان، بڕیاریاندا بە ئازادکردنی ئەو زیندانیی و دەستبەسەرکراوانە، کە لە سەردەمی (عەبدولکەریم قاسم)دا گیرابوون(احمد امین٢٠١١، ص١٥٩؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٢، لل٧٣-٧٤). واتە لەلایەك

ئـەو زیندانیانەیـان ئـازاد کـرد، کـە نەیـاری ڕژێمەکـەی پێشـوو بـوون. لەلایەکـی تـرەوە، کەوتنـە گرتنـی سـەدان کـەس بـە تۆمەتـی لایەنگرییـان بـۆ (عەبدولکەریـم قاسـم)و شۆڕشـی کـورد. ئـەوەش حاڵەتێکـی ئاسـایی بـوو، ئـەو زیندانییانە ئـازاد بکرێـن، کـە لەسـەر دەسـتی هەمـان رژێمـی پێشـوو گیرابـوون. هەروەهـا ئەوانـەش دەسـتگیربکەن، کـە بـە مەترسییان دەزانیـی بـۆ سـەر کودەتاکەیـان. سـەرباری ئـەو دۆخـەش بەعسـییەکان، (دوو) کەسـی کـوردی لـە شـاری سـلێمانی لـە هـەردوو کابینەکـەدا، تـا (١٨ی تشرینـی دووەم)ی هەمـان سـاڵ دا، بەشـدارکرد. ئەوانیـش (بابـا عـەلی شـێخ مەحمـوود و فوئـاد عـارف) بـوون، کـە هـەردوو پۆسـتی وەزارتەکانـی دەوڵـەت بـۆ کاروبـاری ئەوقـاف و کشـتوکاڵ)یان پێـدرا (دلیـل الـوزارات العراقیـة١٩٢٠-٢٠٠٣، ص٢١٩-٢٢٤؛ د. عـلي کریـم سـعید، ص١٢٩؛ فـؤاد عـارف٢٠١١، ص١٩٨؛ بـارزانی، ١٠٤/١/٣-١٠٥، سـەلاح ڕەشـید، ٢٢١/١).

لەنێـو ئـەو دۆخـە و بەهـۆی ئـەو ڕێکەوتنـەی پێشـتر لە نێـوان کـورد و نوێنەری بەعسـییەکان کرابوو، سـەرکردایەتی شـۆڕشی ئەیلـوول لەسـەر داوای (مسـتەفا بـارزانی) یەکلایەنـە بڕیاریـدا بـە ڕاگرتنـی شـەڕ و پێکدادانـی لەگـەڵ سـوپای عێـراق (ئیبراهیـم جـەلال، ل٩٤؛ کۆچێـرا، لـل١٩٢-١٩٣)، هەتـا نیازپاکیـی شۆڕشـی کـورد بـۆ رژێمـی نـوێ و ڕێکەوتنەکـە نیشـانبدات. هەروهـا ئەوانیـش لـەلای خۆیانـەوە پابەندبـوون بـەو بەڵێنانـە، کـە بـە نوێنەرانـی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان و شۆڕشـی ئەیلوولیـان دابـوو.

ئـەو هەڵوێسـتەی سـەرۆکی پارتـی و ڕابـەری شۆڕشـەکە، دۆخێکـی نوێـی هێنایـە ئـارا، کـە حکومەتـی نـوێ بیـر لـە ڕێگاچـارەی ئاشـتی و گفتوگـۆ بکاتـەوە. بـەو هۆیەشـەوە، بەیاننامـەی پـرۆژەی لامەرکەزیـی لـە (٩ی ئـازاری١٩٦٣ز) ی لێکەوتەوە(ندیـم احمـد الیاسـین١٩٧٥، ص٣٤؛ کۆچێـرا، ل٣٠٠). دیـارە، ئەگەرچیـی ئـەم بەیاننامەیـە یەکلایەنـە لەلایـەن حکومەتـی ناوەندییـەوە خرایـە بـەردەم سـەرکردایەتیی سیاسـیی کـورد، بـەڵام بـەو حاڵـەوەش خەڵکـی شـاری سـلێمانی ویسـتیان ئاهەنـگ بگێـڕن و شـادیی دەرببـڕن، هەتـا لـەو دۆخـەی تێکەوتـوون رزگاریـان ببێـت، لەبەرامبـەردا لقـی سـلێمانی پارتـی داوای لەخەڵـك کـرد هیـچ کاردانەوەیـەك نەنوێنـن، نـەوەك ئـەو ڕووداوە، حکومـەت هانبـدات لـەو بەیاننامەیـەش پاشـگەزببێتەوە و، وەهـا تێبـگات دۆخـی خەڵـك بـە ئاسـتێك خراپـە بەهەمـوو مافێکـی سـەرەتایی ڕازییە(بڕوانـە پاشـکۆی بەڵگەنامەکان-بەڵگەنامـەی ژمـارە-٢). زۆری نەخایانـد هـەر خـودی حکومـەت دوای ئـەو بەیاننامـە ئـەوەشی بڵاوکردەوە، کـە ئـەوەی لەگەڵیـان نەبێـت، گونـد و شـارەکەیان بەسـەردا دەرووخێنن(سـدیق سـاڵح و ڕفیـق سـاڵح، ل٦٨٢). هەروەهـا بڕیاریدسـا بـۆ درووسـتکردنی هێزێکـی کرێگرتـە لـەو کوردانـەی کـە پەیوەندیـی بـە حکومەتـەوە دەکـەن و نـاوی (سـوارەی سـەڵاحەددین)ی لێنان(بـارزانی، ١١٥/١/٣؛ محەمـەد باقـی سـەعید٢٠١٢، ل٧٦). جگـە لـەوەی هێزێکـی تایبـەتی لـە لایەنگرانیـان بەنـاوی (پاسـەوانی نەتەوەیی-الحـرس القومـی) پێکهێنـا، هەتـا لـە لێدانـی نەیارکانیـان بەکاربهێنـن. هۆکـەش ئـەوە بـوو، کـە ئـەوان لـە ڕیزەکانـی سـوپادا ئەنـدام و لایەنگرانیـان کـەم بـوو، هەتـا خزمـەتی سیاسـەتەکانیان بکات(باقـر یاسـین٢٠١٢، ل١٤٢)، بۆیـە ئـەو هێزەیـان لـە عەرەبـی سـووننە و شـیعەکانی لایەنگـری خۆیـان پێکهێنـا، هەتـا پـارت و دەسـەڵاتەکەیان بـۆ بپارێزێت(د.علـی کریـم سـعید، صـص١٦٥-١٦٦).

متمانـەی نێـوان حکومـەت و شۆڕشـی کـورد زۆری نەخایانـد، کاتێـك سـەرکردایەتی شـۆڕشی ئەیلـوول پـرۆژە لامەرکەزییەکـەی حکومەتـی ڕەتکـردەوە، حکومەتیـش لـەلای خۆیـەوە کەوتـە پلاندانـان بـۆ فشـار خستنەسـەر کـورد و شۆڕشـەکەی و کۆتاییهێنـان پێـی. لـە یەکـەم هەنگاویشـدا، (عەبدولسـەلام عارف) سـەرۆك کۆمـاری عێـراق (زەعیم روکن سـەعید فەتحـی ئەلسـقەیلیی) لـە (٣ی مایسـی١٩٦٣ز) کـرد بـە حاکمـی سـەربازیی هـەر چـوار لیـوای (موسـڵ، هەولێر،

کەرکوك، سلێمانی)و ناوی ناوچەی باکووری لێنا (بڕوانە پاشکۆی بەڵگەنامەکان، بەڵگەنامەی ژمارە-١). بەدوایدا (عەبدولرەزاق ئەلسەید مەحموود)یشی لە (٦ی حوزەیران کرد بە موتەسەریفی سلێمانی(شێرزاد زکریا محمد، ص١١٩، شارەوانی سلێمانی، ل٧٠)، ناوبراویش لە یەکەم هەنگاویدا داوای لە بەرپرسانی سەربازیی و پۆلیس کرد (١٠٠هەزار-١٥٠هەزار) دینار لە خەڵکی کۆبکەنەوە و بەسەر خێزانی سەربازە کوژراوەکانی خۆیاندا دابەشیبکەن، کە لە ماوەی رابردوودا بەهۆی پێکدادانەکانی حکومەت و هێزی پێشمەرگەی شۆڕشی کوردەوە کوژرابوون. بەڵام لقی چواری پارتی لە سلێمانی، داوای لە موتەسەریف کرد واز لەو داوایە بهێنێت، چونکە ئەوە دەبێت بە بارێکی قورس بەسەر خەڵکەوە(عبدالفتاح علی البوتانی، ص٥٢٨)، بەڵام داواکەیان رەتکرایەوە(چاوپێکەوتنی پێشووی بیستون عەلی کەریم). هەربۆیە ئەو ئەندامانەی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان، کە خەڵکی شاری سلێمانی بوون، داوایان لە (مستەفا بارزانی) کرد، هەتا حکومەت لاوازە، شەڕ دەستپێبکاتەوە و کۆتایی بەو ستەمە بهێنرێت، کە بەعسییەکان بەسەر خەڵکی شارەکەیاندا سەپاندووە(هەوراز جەوهەر مەجید، ل١٥٢)، بەڵام لەلایەك دۆخەکە لەدەست دەرچووبوو، لەلایەکی ترەوە دەبوو ئەو ئەندامانە باجی ئەو هەڵەیە بدەن، کە پێش کودەتا کۆمەڵێك بەڵێنیان لە بەعسییەکان وەرگرتبوو. ئەمە و جگە لەوەی دوو لە وەزیرەکانیش هەر خەڵکی ئەو شارە بوون، بێئەوەی لەسەر ئەو رووداوانە هەڵوێستێکیان هەبێت (فؤاد عارف، صص١٩٥-٢٠٣). ئەو دۆخەش حکومەتی هاندا کاتی گفتوگۆ بقۆزێتەوە و، گەمارۆی ئابووریی بخاتە سەر ناوچەکانی کوردستان و گەمارۆکەشی لەسەر شاری سلێمانی توندکردەوە(دەرگەڵەیی، ل٣٥٢، هەوراز جەوهەر مەجید، ل١٥٦)، هەتا ببێت بە فشار لەسەریان و بەهەمووشتێك رازیببن و دەستبەرداری شۆڕشەکەیان بن. هەر لەو دەمەشدا بۆ دواجار و دەربڕینی نیازپاکیی خۆی، بڕیاری لێبوردنی بۆ گیراوەکانی شۆڕشی ئەیلوول دەرکرد، بەڵام سەرباری ئەو بڕیارەش زۆرێك لە گیراوەکانی شاری سلێمانی لە زیندان مانەوە و ئازاد نەکران(الوقائع العراقیە؛ ١٩٦٣/٣/١٧، ص١؛ قادر میرزا کەریم، ١٨٥/٢).

لەنێو ئەو دۆخە سیاسییە ئاڵۆزەدا، کە شاری سلێمانی و تەنانەت عێراق و باشووری کوردستانی تێکەوتبوو، جۆرێك لە بیروڕای جیاواز و ململانێ کەوتبووە نێو سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان. وەك ئەوەی لیوای سلێمانی بۆ (ئیبراهیم ئەحمەد و مام جەلال)و هاوڕێیانی لە مەکتەبی سیاسی بەجێمابوو، لەکاتێکدا مستەفا بارزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان و رێبەر و سەرکردەی شۆڕشەکە بوو(راندال، ل١٩٨). ئەو دۆخەش دوای ئەوە هاتە ئاراوە، کە سەرەداوەکانی ناکۆکیی نێوان رێبەری شۆڕشەکە و مەکتەبی سیاسیی بەرەو تەقینەوە دەچوو. لەم بارەوە (ئیبراهیم ئەحمەد) وتبووی "راستە (مەلا مستەفا) سەرۆکی پارتی بوو، بەڵام منیش سکرتێری مەکتەبی سیاسی پارتی بووم".(سەربەست کەرکوکی٢٠١٦، ل٦٣). هەروەها ئاماژەیداوە، کە لەلایەك (موحەممەد ڕەزا شا) پادشای ئێران و لەلایەکی تر (عەبدولکەریم قاسم) رۆڵی خراپیان لە تێکدانی یەکریزیی کوردا هەبوو، بەهاتنی بەعسییەکانیش ئەو ناکۆکییە گەیشتە لوتکە و لێکترازان(کەرکوکی، لل٦٤-٦٥). دیارە ئەگەر دۆخەکە بەو شێوەیە بوویێت، نەدەبوو ئەو بەرپرسانەی پارتی وەها رفتاربکەن، تا بە زیانی خۆیان تەواو نەبێت.

دۆخی سلێمانی هەتا رۆژی کۆمەڵکوژییەکە: سەرەتا بەر لەوەی ئاوڕ لە دۆخی شارەکە بدەینەوە، پێویستە (سێ) لایەنی ژیاریی شارەکە دیاریبکەین. یەکەمیان ژمارەی دانیشتوانی شارەکەیە، هەتا بە هۆیەوە بزانین

ئاستی قوربانییەکان لە چاو ژمارەی دانیشتوانی شارەکە چەندبووە؟ دووەم ئایا ئەو شارە لە چەند گەڕەك و بازاڕ پێکهاتبوو؟ سێیەم، ئایا پێکهاتەی ئایینیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی شارەکە چۆن بوو؟ بۆ وەڵامی یەکەم، بەو پێیەی لەو ساڵەدا سەرژمێرییەکی تایبەت بەو شارە و لە سەرتاسەری عێراق نەکراوە، بۆیە پشتدەبەستین بە (دوو) ئاماری عێراق ، هەتا ژمارەی دانیشتوانی شارەکە بزانیین. یەکەمیان ئاماری ساڵی (١٩٥٧ز)، کە ژمارەی دانیشتوانی شارەکە (٤٨٠٠٠) کەس بووە. دووەم ئاماری ساڵی (١٩٦٥ز) واتە (دوو) ساڵ دوای کۆمەڵکوژییەکە بووە، کە لەو ساڵەدا ژمارەی دانیشتوانی (٨٧٠٠٠) کەس بووە(جەمال بابان٢٠١٢، ١٢٩/٤). بەو پێیەش بێت ژمارەی دانیشتوانی شارەکە بە سەروو (٧٠٠٠٠) کەس مەزندە دەکرێت.

گەڕەکانی شارەکەش بریتیبوون لە (ئازادیی، مەڵکەندیی، سەیوان، گۆیژە، دەرگەزێن، سەرشەقام، جوولەکان، گاوران، خەبات، حاجی ئاوا، ئاباڵاخ، شێخ محێدین، چوارباخ، کانی ئاسکان، شۆڕش، مەجیدبەگ، کارێزەوشك). بازاڕی گەورەی شاریش (قەیسەری نەقیب، بازاڕی وەسمان پاشا و دوکانەکانی دەوروبەری سەرا و مزگەوتی گەورە بوون(جەمال بابان، ٣٥٤/٢-٣٦٣). ئەمە، جگە لە هەبوونی (کتێبخانە، شانۆ، تیپی مۆسیقا، یانەی وەرزشیی، سینەما)(بابان و ئاسۆ بابان و ئومێد خالید، ٣٨٧/٣-٣٩٣، شارەوانی سلێمانی، ل٥٨؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٢، ل٧٧)، تا بە (کەبابخانە، چێشتخانە، چایخانە(بابان و ئاسۆ بابان و ئومێد خالید، ٢٣٣/٣-٢٦٢)و دەیان مزگەوت و کڵێسایەکی مەسیحییەکان دەگات(بابان، ٣٣٩/١-٣٥٣). هەرچیی تایبەتە بە پێکهاتەکانی (ئایینیی، کۆمەڵایەتیی، ئابووریی) خەڵکەکەی، ئەوا لە رووی ئایینییەوە زۆرینەی دانیشتوانی شار موسڵمانی سووننە و کەمینەیەکیش مەسیحیی بوون(بابان و ئاسۆ بابان و ئومێد خالید، ١٦٢/٣-٢١٩، ٣٨٧-٣٩٣). هەروەها پەیڕەوانی هەردوو رێبازی سۆفییگەری قادریی و نەقشبەندییش هەبوون(محمد امین زکی بك، صص٢٤٥-٢٥٤). لە رووی پێکهاتەی کۆمەڵایەتییشەوە، سەرباری بەرپرس و فەرمانبەرانی دەوڵەت، کەسایەتییە کۆمەڵایەتییەکان و مامۆستایانی ئایینیی و مامۆستای خوێندنگاکان، (پێشەوەر، بازرگان، کاسبکار، جوتیار، کرێکار) هەبوون(بابان و ئاسۆ بابان و ئومێد خالید، ١٦٢/٣-٢١٩). لەگەڵ بوونی (پزیشك، دانساز، دادوەر، پارێزەر، هونەرمەند). لە پیشەکانیش (ئاسنگەریی، دارتاشیی، جۆڵایی، موتابچێتیی، وەتراقچیی، کارگەچیی، چەخماساز، مسگەریی، خومچیی، زینـدروون، کۆپاندروون، بەرگەدروون، توتنچێتیی، تەنەکەچێتیی، قەسابیی.....تاد) هەبوون(بابان، ٤١٨/١-٤٤٠؛ چاوپێکەوتنی بێستون عەلی کەریم، ٢٠٢١/١٠/٢٢ز).

لەگەڵ هاتنی ڕۆژی (٩ی حوزەیرانی١٩٦٣ز)یش لە زۆرترین شارەکانی کوردستان قەدەغەی هاتوچۆ راگەیەنرا(الیاسین، ص١١٧؛ کۆچێرا، ل٣٠٥؛ جەمال نەبەز١٩٨٥، ل٣٢٥، تۆفیق نوری بەگ، ل١٠٦). بەدوایدا، رادیۆی بەغدادش هۆشداریی دایە کورد و پێشمەرگەکانی شۆڕشی ئەیلوول و، ئەوانی بە لایەنگرانی کۆمۆنیست و زایونیزم ناوبرد و هەڕەشەی مردنی لە هەموو ئەوانە کرد، کە پشتیوانیی لە (مستەفا بارزانی) دەکەن. تەنانەت خەڵاتێکی (دە هەزار) دیناریشی دانا بۆ ئەو کەسەی سەری (مستەفا بارزانی) بۆ دەوڵەت دەهێنێت(نەبەز، ل٣٢٥). ئەمە و، جگە لەوەی سەدان کەسیان گرت و بەشێکیشیان بۆ باشووری عێراق دوورخستەوە(محەمەد باقی سەعید٢٠١٦، ل٢١٢، سدیق ساڵح و ڕفیق ساڵح، ل٦٨٢). لەو نێوەندەشدا دەستیان چووە خوێنی (٧٠٠) کادیری حیزبی کۆمونیستی عێراق، کە زۆربەیان کورد بوون(الحسنی، صص٢٨١-٢٨٢، بهاالدین نوری، ص١٤).

٤. هۆکارەکانی ئەو کۆمەڵکوژییە: هۆکارەکانی ئەم کۆمەڵکوژییە زۆرن، بەهۆی ئەوەی حکومەتی عێراق ویستی

لەو ڕێگایەوە بە کۆمەڵێك ئامانج بگات. لەسەروو هەموویانەوە لێدانی شۆڕشی ئەیلوول و ڕابەری شۆڕشەکە (مستەفا بارزانی)، هەتا لە ڕێگای چاوترساندنی خەڵکەوە، لێدووربکەنەوە و پشتیتێبکەن(د. علي كريم سعيد، ص٢٥٦). سەرچاوەکانیش باس لەوە دەکەن، کە خەڵکی شاری سلێمانی و دەوروبەری، (مستەفا بارزانی)یان زۆر خۆشدەویست و بە سەرۆك و ڕابەر و پێشەوای خۆیان و شۆڕشەکەیان دەزانیی(د. علي كريم سعيد، ص٢٥٤؛ چاوپێکەوتنی پێشووی بێستون عەلی کەریم؛ چاوپێکەوتنی حاجی عەزیزی کۆستەی بان٢٨تشرینی دووەمی٢٠٢١؛ چاوپێکەوتنی سەعید سەلیم پشدەری، ٢٠٢١/١٢/١٨). وەك لە بروسکەیەکی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستانیشدا بۆ (مستەفا بارزانی) هاتووە و، بەرواری (١٥ی حوزەیرانی١٩٦٣ز) واتە (شەش) ڕۆژ دوای کۆمەڵکوژییەکەی بەسەرەوەیە، بە ڕوونیی ئاماژەی بۆ کراوە، کە ئامانجی یەکەم و سەرەکیی بەعسییەکان لێدانی ڕابەری شۆڕشەکەیە، لە ڕێگای پێگەیەکی سەرەکیی شۆڕشەکە، کە سنووری لیوای سلێمانی بوو (بڕوانە پاشکۆی بەڵگەنامەکان-بەڵگەنامەی ژمارە-٣). بەڵگەش بۆ ئەوە کوشتنی (نوری عەریزە نووس) بوو لەبەر ئەوەی ئامادەنەبوو تف لە وێنەی (مستەفا بارزانی) بکات(شارەوانی سلێمانی، ل٤٠). هەروەها کوشتنی (ڕەحیمی عەینە) بوو لە (سەرچنار)ی خۆرئاوای سلێمانی، کاتێك سەربازەکان داوایانلێکرد تف لە وێنەی ئەو پێشمەرگانە بکات، کە لەدوکانەیدا هەڵیواسیبوون، بەڵام ئەو کارەی نەکرد و کوشتیان. ئەوە لەکاتێکدا بوو ناوبراو، شەوی پێش ڕووداوەکە لە سەربانی دوکانەکەی، کە (جگەرچیی) بوو نووستبوو و، بەهاواری سەربازەکان خەبەریانکردۆتەوە و بووە قوربانی(شارەوانی سلێمانی، ل٤٠).

هۆکارێکی تر، هەبوونی بەشێك لە بەرپرسانی پارتی و لەوانە سکرتێری پارتی (ئیراهیم ئەحمەد) خەڵکی شارەکە بوون(سەربەست کەرکوکی٢٠١٦، ل١٩)، بۆیە بەعسییەکان ویستیان لە ڕێگای لێدانی ئەو شارەوە، لە هێزی ئەو بەرپرسانەی پارتی بدات، کە لە گفتوگۆی بەردەوامی نێوان حکومەت و کوردا بوون. هەروەها هەردو وەزیرە کوردەکەی حکومەتەکەیان (بابا عەلی شێخ مەحموود و فوئاد عارف)و چەندین ئەفسەری سوپاکەیان لەوانە (عەمید فەتاح شاڵی، کەریم قەرەنی) خەڵکی شارەکە و کورد بوون(ڕاندال، ل١٩٨؛ بارزانی، ١٠٥/١/٣). ئەوەش بۆ بەعسییەکان گرنگ بوو، کە بزانن تا چەند ئەوان لەسەر ئەو ڕووداوە قسەیان دەبێت و لەبەرەی حکومەت دەمێننەوە و بەرگریی لەو ڕووداوە دەکەن؟ یان ڕەخنە لە حکومەت دەگرن و بەرگریی لە نەتەوەکەیان و شارەکەیان دەکەن؟ لەکاتێکدا هییچ یەکێک لەوان هەڵوێستێکی جیدیان بەرامبەر ڕووداوەکە نەبوو(بڕوانە: فؤاد عارف، صص١٩٥-٢٠٣). هۆیەکی تر چاوترساندن و تۆقاندنی خەڵك بوو، تا ملکەچیان بن و لە یاسا و فرمانەکانیان لانەدەن و چیان ویست بیکەن(د. علي كريم سعيد، ص٢٥٦؛ باقر ياسين، ص١٧٠). هەربۆیە، پێش ئەوەی بڕیاری شەر و لێدانی کوردستان و شۆڕشەکەی بدەن، داوایان لە کورد کرد خۆیان رادەستبکەن و بەرگریینەکەن. لەلایەکی ترەوە، ئەوەش بۆ حکومەتی ناوەندی نەنگیی بوو، هەتا ئەو کاتە دەستی نەگاتە ناوچەکانی (قەرەداغ، شارباژێر، پێنجوین، هەورامان)، کە بە ناوچەی شۆڕشی ئەیلوول ناسرابوون، بۆیە هەموو ڕقی خۆیان لە شاری سلێمانی و خەڵکی شارەکە کردەوە(سەلاح ڕەشید، ٢٦٠/١).

تەوەری دووەم

چۆنیەتی کۆمەڵکوژییەکە و کاریگەری و شوێنەراریان لەسەر دانیشتوانی شارەکە

ئامادەکاری حکومەت بۆ رۆژی کۆمەڵکوژییەکە: حکومەتی بەعس بۆ لێدانی شۆڕشی کورد و خەباتەکەی بە لێدانی شاری سلێمانی دەستیپێکرد. ئەو ویستی بە لێدانی ئەو شارە وانەیەك بدات بە کورد و شۆڕشەکەی، هەتا چیتر بەرامبەریان نەوەستنەوە. دیارە، پێشتریش لە رێگای چەند بەرپرسێکی پارتی و شۆڕشی ئەیلوولەوە، کە خەڵکی ئەم شارە بوون، چووەتە گفتوگۆوە بۆ ئەوەی لەکاتی دەسەڵاتەکەیاندا کێشەیان بۆ دروستنەکەن. ئەگەرچیی دیار نییە، ئایا بەعسییەکان بەو بەڵێنانەی لە نوێنەرانی کورد و شۆڕشی ئەیلوولیان وەرگرتووە، کە خەڵکی سلێمانی بوون هیچیان دەسکەوت، یان وەك تۆڵەیەك لە بێ بەڵێنی ئەوان، ئەو کۆمەڵکوژییەیان بەسەر شارەکەیاندا هێنا؟ بەڵام ئەوە دیارە، کە حکومەت هەر لە سەرەتاوە دەیویست بۆ بەهێزکردنی پێگەی خۆی، سەرانی کورد و شۆڕش بە گفتوگۆوە سەرقاڵبکات، دواتر بکەوێتە وێزەیان، چونکە لە فەرهەنگی بەعس دا باوەڕێك بە هەبوونی کورد و چارەسەی کێشەکەیان و بەدەنگەوەهاتنی داواکانیان نەبوو، تا بکەوێتە گفتوگۆ لەگەڵیان، بەڵکو ئەوەی کردبووی تەنیا بۆ گەیشتنبوو بە دەسەڵات و بەهێزکردنی پێگەیان بوو تێدا(عبدالله حنا، ص٨٦؛ میرانی، ص١٩٤). دەستپێکردنی شەڕیش لەشاری سلێمانییەوە بۆ ئەوە بوو، تا هێزی خۆیان پیشانی کورد و شۆڕشەکەیان بدەن. بەر لەوەشی دەست بدەنە شەڕ و کۆمەڵکوژییەکە، لەچەند بەرەیەکەوە هێزی سەربازییان رەوانەی ناوچە کوردییەکان کرد. لە شاری موسڵەوە هێزێکی سەربازی رەوانەی لیوای هەولێر و شار و ناوچەی دهۆك کرد. لە شاری کەرکوکیشەوە هێزێکی تری رەوانەی لیوای سلێمانی و قەرەداغ و دەربەندیخان و هەڵەبجە و پێنجوێن کرد. لە شاری بەغدادیشەوە هێزێك رەوانەی خانەقین و کفری و کەلار کرد (ئیبراهیم جەلال، ل١٠٩). ئەو هێزانەش لە سوپا و هێزی حەرەس قەومیی و کرێگرتە کوردەکان پێکهاتبوون. هێزی (حەرەس قەومیی) ژمارەیان گەیشتبووە (٣٠٠٠٠) کەسی چەکدار. ئەوەش بەهۆی ئەوەی لەسەرەتای کودەتاکەیان ژمارەیان (٥٠٠٠) چەکدار بوو، بەڵام لە مانگی ئایار گەیشتبووە (٢١٠٠٠) کەس(د. علی کریم سعید، ص٣٢٤). هەربۆیە، ئاسایی هەتا مانگی (حوزەیران) گەیشتبووە ئەو ژمارەیە. کرێگرتە کوردەکانیش لە پێکهاتەی (سواری سەڵاحەدین) بوون(بارزانی، ٣/١/١١٢-١١٥)، ژمارەشیان لە (٢٥٠٠٠) چەکدار زیاتر بوو(بیرەوەرییەکانی ئازادی ئەنوەر بەگ، ساڵی١٩٦٣). ئەمە و جگە لەوەی پارەیەکی زۆریان ە بەردەست، هەتا بە پارە شەڕی هاونەتەوەکەیان و شۆڕشەکەیان پێبکەن(د. علی کریم سعید، ص٢٦٥). بە وتەی چەند شایەتحاڵێکی شارەکەش چەند رۆژێك پێش رووداوەکە، هەست بە دەسپێکردنەوەی شەڕ و رووداوێك دەکرا، کە لە سلێمانی رووبدات(چاوپێکەوتنی پێشووی بێستون عەلی کەریم؛ چاوپێکەوتنی پێشووی حاجی عەزیزی کۆستەی بان). شایەتحاڵێکیش، کە لەو سەردەمەدا مامۆستا بووە لەو شارە و بریار بووە وەك چاودێری هۆڵی تاقیکردنەوەکانی هەردوو قۆناغی سێیەمی ناوەندیی و شەشەمی ئامادەیی لە هۆڵێکی تاقیکردنەوەی شارەکە دابنرێت، بەڵام بەر لە (٩ی حوزەیران) بە چەند رۆژێك لەلایەن پەروەردەی سلێمانییەوە ئاگادارکراوەتەوە، کە ناوی لە هۆڵێکی تاقیکردنەوەی شارۆچکەی رانیە دەرچووە، لەکاتێکدا خۆی داوای نەکردبوو(محەمەد باقی سەعید٢٠١٢، لل٧٨-٧٩). ئەوەش بەو مانایە دێت، کە حکومەت بەر لە ئەجامدانی ئەو کارەساتە بەسەر شاری سلێمانی، پلانی پێشوەختەی داناوە چیی بکات و چۆن بیکات؟ سەرەتاش بە گەمارۆی ئابووریی دەستیپێکرد. دواتر رۆژی (٨ی حوزەیران) قەدەغەی هاتوچۆی لەنێوان شارەکانی (سلێمانی و کەرکوك و هەولێر) راگەیاند(تۆفیق نوری بەگ، ل١٠٦)، بەڵام هاتوچۆی نێوان شارۆچکە و

گوندەکانی چوار دەوری سلێمانی، تا رۆژی دواتر قەدەغە نەکرا(الحسنی، صص٢٨١-٢٨٢؛ رەنج قەرەداغی٢٠٠٣، لل٣). لە پلانێکی تردا، حکومەت سەرجەم ئەو پۆلیس و هێزە چەکدارانەیان سنووری شارەکەی چەککرد، کە کورد بوون و جێگای متمانەیان نەبوون(بابان، ١١/١). لەگەڵ هاتنی رۆژی (٩ی حوزەیران)یش قەدەغەی تەواوی هاتۆچۆی شارەکە بە دەرەوەی و ناو شاریش لەلایەن (زەعیم سدیق)ەوە راگەیەنرا و، دەروازەکانی شاری بە رووی دەرەویدا داخست. ئەوە لەکاتێکدا بوو، کە هیچ کەسێك لە شارەدێ و گوندەکانی دەرەوەی شار ئاگاداری ئەوە نەبوون لەناو شاردا چیی روودەدات؟ بۆیە، ئەوەی لە بەری بەیانەوە دەهاتە ناوشار دەگیرا و، لە زیندان توندەکرا(الحسنی، ص٢٨١-٢٨٢؛ قەرەداغی، لل٣ بەدواوە؛ بارزانی، ١٢١/١/٣؛ وانلی٢٠١٢، ص٢٧٢؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٢، لل٢١٢-٢١٣)). (زەعیم سدیق)، کە فەرماندەی لیوای بیستی سوپای عێراق بوو، دەسەڵاتی تەواوی پێدرابوو، کە هەموو تواناکانی بۆ لێدانی گیانی بەرەنگاریی کورد و شۆڕشەکەی لە سنووری دەسەڵاتی بەکاربهێنێت((بارزانی، ١٢١/١/٣؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٦، لل(٦٥، ٧١))). بۆ ئەم مەبستە لیستی ئەو داواکراوانەشی لەلایەن حکومەتەوە بۆ رەوانەکرابوو، کە دەبوو دەستگیربکرێن. لیستەکەش بەسەر هێزەکاندا بڵاوکرایەوە، هەتا ئەوانەی بەردەستکەوتن بیانگرن(بابان، ١٤/١).

ئامادەکارییەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان بۆ رووبەڕووبوونەوەکە: لەسەروبەندی ئامادەکارییەکانی حکومەت بۆ شەڕێکی سەرتاسەریی لەگەڵ کورد و شۆڕشەکەی، مەکتەبی سیاسی پارتی لە رۆژی (٧ی حوزەیران) برووسکەیەکی ئاراستەی لقی چواری سلێمانی کرد، کە حکومەتی عێراق پەلاماری کوردستان ئەدات. بۆ ئەو مەبەستە شەوی (٨ی حوزەیران) بەرپرس و کارگێڕان و ئەندامانی لقی سلێمانی و ناوچەی سلێمانی لەماڵی دایکی (جەمال بەختیاری خۆشنووس) کۆبوونەوە. کۆبوونەوەکە بە سەرۆکایەتی (عەلی حەمدی) بەرپرسی لق و ئامادەبوونی هەریەك لە (مەحموودی حاجی تۆفیق، ئیبراهیم میرانی، مەحموودی مەلا عززەت، شێخ سەعید، خالید کۆکۆیی، بەکر جاهید، سمکۆ فەتحوللا، تۆفیق مەلا سدیق، کەریم حاجی مارف، کامیل بەسیر، ئەنوەر سەعید دارتاش) لە کاتژمێر (٨)ی شەو دەستیپێکرد و تا درەنگانێکی شەوی خایاند. تێدا باس لە دەستپێکردنەوەی شەڕ و هێرشی رژێم بۆسەر کوردستان تاوتوێکراو بریاری پێویست بۆ بەرەنگاریی درا(شارەوانی سلێمانی، لل٢٧-٣٢) ، بەڵام پێدەچێت بڕیارەکان بۆ ئامادەکاریی هەر ئەگەرێکی شەر بووبێت، نەك رووداوێکی کۆمەڵکوژیی، بۆیە قوربانییەکان بەو ئاستە گەورەیە بوون.

رۆژی کۆمەڵکوژییەکەی سلێمانی: ڕۆژی (یەکشەممە) بەرواری (٩ی حوزەیران) بۆ دانیشتوانی شاری سلێمانی، ڕۆژێکی ئاسایی نەبوو(بارزانی، ١٢١/١/٣)، چونکە لەگەڵ بەرەبەیانی ئەو ڕۆژە و کاتژمێر (٥)ی بەیانی(ڕۆژنانەی خەبات١٩٦٣، ل٧؛ شارەوانی سلێمانی، ل٣٣)، هێزێکی زۆری سەربازی بە دەیان ئۆتۆمبێلی سەربازی و دەبابە بەناو شاری سلێمانی بڵاوبوونەوە. ئەمەو جگە لەوەی لە دەوری شارەکە بەهەمان شێوە هێز جێگیر کران(ڕۆژنامەی خەبات، ل٧؛ بابان، ١٤/١). هەر ئەو بەیانییەش لەڕێگای هیلیکۆپتەر بە ئاسمانەوە، هەروەها بەهۆی چەند ئۆتۆمبێلێکی سەربازی و لە ڕێ بڵندگۆوە ئاگاداری هاوڵاتیانی شار کرا، کە هەموو جۆرە هاتنە دەرەوەیەك قەدەغە و پێویستە هەمووان لە ماڵەکانیان بمێننەوە(شارەوانی سلێمانی، ل٣٩؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٢، ل٧٦)، بەڵام بەو هۆیەشەوە بەشێك لە خەڵکی شار، کە لە خەودا بوون و ئەوانەشی لە دەرەوەی شار و نیشتەجێ گوندەکان بوون، ئاگاداری ئەو دۆخە و دەنگی بڵندگۆکان و تەنانەت بوونی هیلکۆپتەر بە ئاسمانی شارەوە نەبوون، چووبوونە دەرەوەی ماڵەکانیان، یان لە گوندەکانی دوروبەری شارەوە هاتبوونە سلێمانی. لە ئەنجامدا

هەموویـان کوژران(شـارەوانی سـلێمانی، ل٤٠). وەك ئـەوەی بـەو بەیانییـە هێزێکـی چەکـدار هەڵیـان کوتایـە سـەر مزگەوتـی (حاجـی حـان) لـە گەڕەکـی مەڵکەنـدی و (دوو) فەقێیـان بەناوەکانـی (ئەحمـەد و بەکـر) کوشـت، کـە زۆریـان نەمابـوو مـاوەی خوێندنـی ئایینـی تـەواو بکـەن و مۆڵەتـی مەلایەتـی وەربگـرن. هەردوکیـان دوای نوێـژی بەیانـی خەریـك بـوو دەخەوتـن، (ئەحمـەد) کـوژرا، بـەڵام (بەکـر) ویسـتی رابـکات، کەچـی بەهـۆی دەسـترێژی گوللـەی هێزەکـەوە پێکـراو درا بەدیـواری دەرگای دووەمـی مزگەوتەکـە، کـە بـەرەو کۆڵانێکـی تـری گەڕەکـە دەچـوو، وە خوێنـی بـە دیوارەکـەدا بڵاببوویـەوە. دوای ڕۆریشـتنی هێزەکـەش، لەلایـەن خەڵـکی ئـەو کوڵانـەوە ویسـترا بـە هـەر هۆیـەك بێـت بگەیەنرێتـە نەخۆشـخانەیەکی نزیـك، بـەڵام گیانـی لەدەسـتدا(بابان، ١١/١). کەسـێکی دیکـەش بەنـاوی (عوسـمانی جـۆڵا) بـەو بەیانییـە دەیوویسـت بچێـت بـۆ گەرمـاو، بـەڵام لەکاتـی هاتنـە دەرەوەی لـە مـاڵ و چوونـی بـۆ گەرمـاو تەقـەی لێکـراو کـوژرا. چایچییەکیـش لەکاتـی چوونـی بـۆ دوکانەکـەی لـە نزیـك مزگەوتـی گـەورە تەقـەی لێکـراو کوژرا(شـارەوانی سـلێمانی، ل٤٠).

لەلایەکـی دیکـەوە هێزێکـی چەکـداری سـەر بـە (حـەرەس قەومـی) هەڵیـان کوتایـە سـەر چاپخانـەی (حەمـەڕەق) و دەسـترێژی گوللەیـان لەوانـە کـرد، کـە بـەو بەیانییـە لـە چایخانەکـە دانیشـتبوون و چەنـد کەسـێکیان کوشـت. لەنێـو کوژراوەکانیـش کەسـێکی مەسـیحی هەبـوو بەنـاوی (بەشـیر بەسـیون)(بابان، ١١/١). ئەمـەو جگـە لـە هەڵکوتانـە سـەر ماڵـەکان و تەقـە لـە دەرگای ماڵـەکان و دەنگـی (أفتـح البـاب) بـۆ کردنـەوەی دەرگاکانیـان و ئامادەبـوون بـۆ پشـکنین، بەشـێکی خێزانەکانـی بەخەبـەر هێنا(شـارەوانی سـلێمانی، ل٥٧).

لـە گەڕەکـی ئـازادی نـاسراو بـە (خانـووە قـوڕەکان) دوو بۆمـب تەقییـەوەو ئاگرێکـی زۆری لێکەوتـەوە. ئـەوەش دانیشـتوانی گەڕەکـەی ترسـاند و بـەرەو گەڕەکەکانـی ناوەڕاسـتی شـار ڕایانکـرد. ئـەوەش لەکاتێکـدا بـوو قەدەغـەی هاتوچـۆ راگەیەنرابـوو، بۆیـە بەشـێك لـەو خەڵکـە ڕاکـردووە کەوتنـە بۆسـەی هێـزە بڵاوەپێکراوەکانـی بەعـس و هەندێکیـان کـوژراون و بەشـێکی تریـان ڕاپێچـی زینـدان کران(بابـان، ١٤/١).

پەلاماردانەکانـی هێـزە چەکـدارەکان بـۆ دانیشـتوانی شـار و دەوروبـەری سـەرباری ئـەوەی مـاڵ بـە مـاڵ و گـەڕەك بـە گـەڕەك و شـەقام و کۆڵانـەکان و تەنانـەت مزگـەوت و کڵێساکانیشـی گرتـەوە(د. محمـود دەروێـش نـادر، ل٥٥)، رێـزی بـۆ تەمـەن و پلـە و پایـەی کارگێڕیـی و کۆمەڵایەتیـی و ئایینـی دانەنـا، تەنانـەت حیسـاب بـۆ کتێبـە پیرۆزەکانـی وەك (قورئـان و ئینجیل)یـش نەکـرا، کاتێـك پەیڕەوانـی بەپێـی باوەڕیـان بـەو کتێبانـە، دەچـوون بـەرەو پیـری هێزەکـە، هەتـا وازیـان لێبهێنـن، کەچـی ئـەوان نـەك هـەر حیسـابیان بـۆ کتێبـە پیـرۆزەکان نەکـرد، هەندێـك لـە هێـزە چەکدارەکانیـش کتێبەکانیشـان فڕێدا(شـارەوانی سـلێمانی، ل٤٨).

دیمەنێکـی تـری رۆژی کۆمەڵکوژییەکـە ئـەوە بـوو، کـە بـاوکان بـۆ ئـەوەی کچەکانیـان نەکەونـە بـەر پەلامـاری ئەفسـەر و سـەربازەکان، بـە خەڵـووز و رەشـیی بنـی مەنجـەڵ دەموچاویـان رەشـدەکردن، هەتـا ناشـیرین بکەونـە بەرچـاو و، ئـارەزووی سـەرباز و ئەفسـەرەکانیان نەچێتەسـەر و ئەتکنەکرێن(شـارەوانی سـلێمانی، ل٥٢).

ئـەو کۆمەڵکوژییـەی شـاری سـلێمانی لـە یـەك رۆژدا لەسـەر دەسـتی کۆمەڵێـك ئەفسـەر و پلـەداری بەعـس بەجێهێنرا، کـە هەریـەك لـە (زەعیـم سـدیق مسـتەفا٠ فەرمانـدەی لیـوای بیسـت، عەقیـد غانـم سـەباح ئەمین-جیگـری فەرمانـدەی لیـوای بیسـت، عەقیـد تەهـا نـوری شـەکرچیی، موقـەدەم فەیسـەڵ، عەقیـد جاسـم بەغدادیـی، نەجیـب کەشـموله، عەریـف سـوبحیی، عەریـف حەمیـد، عەریـف ئیسـماعیل، رەئیـس عورفـا موحەممەد)(شـارەوانی سـلێمانی، لـل٨٥-٨٦؛ چاوپێکەوتنـی پێشـووی بێسـتون عەلـی کەریـم) بـوون.

شێوازی دەستگیرکردنی خەڵك و چارەنووسیان: لەسەروبەندی ئەو ڕووداوەدا سەرانی حکومەت بەهۆی هێزەکانی (حەرەس قەومیی)و یارمەتی بەکرێگراوان لە ڕەشبگیرییەکدا، ژمارەیەکی زۆریان لە سەرجەم توێژەکانی شار دەستگیرکرد، هەر لە سەرۆکی فەرمانگە و بەڕێوبەری خوێندنگە و مامۆستایان و فەرمانبەرانی دەوڵەت لە (دادوەر، پزیشك، ئەندازیار، پارێزەر)و تەنانەت خانەنشینان، هەتا بە کەسایەتییەکانی ناو شار و هاوڵاتیانی ئاسایی دەگات. ئەو ڕەشبگیرییەش (کاسبکار، پیشەوەر، جوتیار، کرێکار)یشی گرتەوە، تا بە ئافرەتی ماڵ دەگات. هەمووشیان لە حامیەی سلێمانی زیندانیکران (گوینتەر دیشنەر١٩٩٩، ل٢٠٠؛ بابان، ١٥/١، شارەوانی سلێمانی، ل٥٨؛ ئەمیر محەمەد و عەباس کەریم٢٠٠٨، ل٣٨). دیارە ئەوانەی کەوتنەدەست هێزەکانی حکومەت، هەر بەو پۆشاکەی لەبەریان بوو دەستگیرکران، ڕەوانەی حامیە کران. واتە بواریان پێنەدرا خۆیان بگۆڕن و چییان لەبەردا بوو گیران(محەمەد باقی سەعید٢٠١٦، ل٧٧)، دواتر سواری ئۆتۆمبێلی سەربازیی کران و لە گەڕەکە جیاجیاکانی شارەوە بەرەو (حامیەی سلێمانی) بران. ئەوانەشی لە گەڕەکەکانی دەوری ناوبازاڕ بوون، بە شەقامی بێکەس و بەردەم سینەما سیروان و مزگەوتی گەورە بەرەو گەڕەکی کانیسکان و حامیە بران(شارەوانی سلێمانی، ل٥٨؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٦، ل٧٧).

کاتێکیش گیراوەکان هێنرانە حامیە بە سەر (سێ) هۆڵی گەورەدا دابەشکران، کە هەریەك لەو هۆڵانە (تەویلە) بوون. واتە شوێنی ڕاگرتنی ئەسپ و ڕەشەوەڵاخی سەربازان بوون و هیچ مەرجێکی تەندروستییان تێدا نەبوو. درێژی هەر هۆڵێکیش (٣٠-٤٠م) دەبوو. تەنانەت ڕۆژی کۆمەڵکوژییەکە پەنجەرەی هۆڵەکان کەتیبەی بۆ دانرا. بە واتایەکی تر پێشوەخت هیچ ئامادەکارییشی بۆ نەکرابوو، تا بکرێت بە شوێنی زیندان. هۆڵی ژمارە یەك بۆ ئەو بەرپرسانەی حکومەت و دادوەر و مامۆستایان و فەرمانبەران و کەسایەتییەکانی شار، تەرخانکرابوو، کە دەستگیرکرابوون، هۆڵی دووەمیش بۆ کەسایەتیی و پیشەوەرانی شار و، دوا هۆڵیش بۆ ئافرەتەکان تەرخانکرا(بیرەوەرییەکانی غەفوور ڕەشید داراغا؛ شارەوانی سلێمانی، لل٦٢-٦٣). واتە گیراوەکان بەپێی پلەبەندیی کارگێڕیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی بەسەر هۆڵەکاندا دابەشکران. وەك ئەوەی (غەفوور ڕەشید داراغا)، چونکە نووسەر بوو، خرابوویە هۆڵی یەك(بیرەوەرییەکانی غەفوور ڕەشید داراغا). هەروەها هەریەك لە (جەلال حاجی سەعید ئاغا) بەڕێوبەری کارگەری چیمەنتۆی سەرچنار، (جەمیل شەکیب) بەڕێوبەری تەحریرات، (زەعیم شێخ مارف شێخ حەمەغەریب) ئەفسەری پلە باڵای خانەنشین، (عەقید مەحموود خەفاف) ئامیر حامیەی کۆن، (ئەحمەد ساڵح قاسم) دادوەر، (د. جمال ڕەشید) پزیشك، (سەعید ئاغای کەریم خان و عەبدە ئاغای شاڵی) کەسایەتی شار و (رفیق چالاك) وەك هونەرمەند و (کامەران موکری) وەك شاعیر خرابوونە هۆڵی یەك، بەڵام و (کەمالی شێخ جەلال و شەماڵی شێخ جەلال) وەك کاسبکار، خرابوونە هۆڵی دوو(شارەوانی سلێمانی، لل٥٨-٦٤). ئەو هۆڵانەش بە وتەی چەند شایەتحاڵێك گوزەرانی گیراوان لەوپەڕی خراپیدا بووە، بەڵام ئەوە بۆ هەموو گیراوان وەها نەبوو، بۆ نمونە (موسا سەمەد) بەڕێوبەری پەروەردەی سلێمانی بەهۆی ئەوەی پرسیارەکانی بەکالۆری هەردوو قۆناغی سێیەمی ناوەندیی و پێنجەمی ئامادەیی لە ئەستۆ بوو، لە ڕۆژی دووەم خواردنی بۆ هێنرایە ناو زیندان و دواتر ئازادکرا، تا بچێتەبەدەم پرۆسەی تاقیکردنەوەکانەوە (شارەوانی سلێمانی، ل٥٩). لەکاتێکدا زۆرینەی زیندانییەکان، تا (دوو) ڕۆژ خواردنیان پێنەدرا(بابان، ١٦/١، شارەوانی سلێمانی، ل٦٠). لەگەڵ ئەوەشدا ورەیان بەرزبوو و، هەموویان دەیانزانی لەسەر کوردبوون گیراون، نەك لەسەر کاری خراپ. کاتەکانیشان بە گێڕانەوەی چۆنیەتی گیرانیان و دۆخەکە و بیرەوەریی پێشوویان بەسەردەبرد(شارەونی سلێمانی،

ل٥٩). هـۆکاری دابیینەکردنـی خواردنیـش بـۆ زیندانییـەکان، سـەرباری دڕندەیـی (زەعیـم سـدیق)و بەرپرسـانی سـەربازی شـار و هێزەکانـی (حـەرەس قەومـی)، تـا توندتـر سـزای گیـراوەکان بـدەن، داخسـتنی بـازاڕ و دوکانەکانـی شـار بـوو، تـا ئازووقـەی پێویسـت و خواردنـی ئـەو هەمـوو گیـراوە دابیینبکرێت(بابـان، ١٦/١؛ شـارەوانی سـلێمانی، ل٦٠). ئـەوەش بـوو بـە هـۆی مردنـی هەندێـک لـە گیـراوەکان و نەخۆشـکەوتنی هەندێکـی تریان(شـارەوانی سـلێمانی، ل٦٠). کاتێکیـش لـە سـێیەمین رۆژی زیندانیانـدا، برنجیـان بـە خووسـاویی بـۆ هێنـان و بەسـەر گیراوەکانـدا دابەشـکرا، بـوو بـە هـۆی نەخۆشـکەوتنی بەشـێکی زۆری گیـراوەکان، بەتایبـەت (سـکچوون). بـۆ چـوارەم رۆژیـش واتـە (١٢ی حوزەیـران)، شـۆربا و نیسـك و ماشـیان بـۆ گیـراوەکان هێنـا و بەسـەریاندا دابەشـکرا(بیرەوەرییەکانی غەفـوور ڕەشـید داراغـا؛ شـارەوانی سـلێمانی، لـل٦٤-٦٥). بـەڵام سـەربازەکان بـە دزییـەوە و لەپێنـاوی قازانجـی خۆیـان، سـەموون و جگەرەیـان بـۆ ئـەو زیندانانـە دەهێنـا، کـە داوایاندەکـرد و پـارەی باشـیان پێـدەدا. دیـارە سـەربازەکان سـەموونەکانیان لـە بەشـی خۆیـان دەهێنـا و دەیانفرۆشـتەوە. نرخـی یـەك سـەموون (٧٥٠) فلـس و نرخـی یـەك پاکـەت جگـەرە (٢٥٠) فلـس بوو(بیرەوەرییەکانـی غەفـوور ڕەشـید داراغـا). بەوەشـدا دیاربـوو، کـە سـەموون بەهـۆی برسـییەتی گیـراوان، خواسـتێکی زۆری لەسـەر بـوو، بۆیـە نرخـی یـەك پاکـەت جگـەرە سـێ بەرابـەری نرخـی یـەك سـەموون بـوو!

سـەرباری ئازادکـردنی (موسـا سـەمەد)یش، (مەولـود مەریەم)یـش لـە دووەم ڕۆژدا ئازادکـرا، چونکـە ئەرکـی سەرپەرشـتیکردن و ڕێکخسـتنی تاقیکردنـەوەی بەکالۆریـی لەئەسـتۆدا بوو(شـارەوانی سـلێمانی، ل٦٤). بەدوایـدا خوێنـدکاران ئازادکـران، هەتـا بچنبـەدەم تاقیکردنەوەکانیانـەوە. دواتـر، ئەوانـەی پیـر و نەخـۆش بـوون ئازادکـران، تـا خەڵکـی تـر بخەنە شوێنیان(شـارەوانی سـلێمانی، ل٥٩)، بەڵام سـەرباری ئەوەشی خوێنـدکاران ئازادکـران، تاقیکردنەوەکان دواخـران و نەکـران (شـارەوانی سـلێمانی، ل٦٤). لـە ڕۆژی سـێیەمیش بەشـێکی زیندانییـەکان ئازادکـران، لەنێـو ئەوانـە هونەرمەنـد (رفیـق چـالاك) بوو(بابـان، ١٧/١).

لایەنێکـی تـری خراپـی دۆخـی زیندانییـەکان چوونـە سـەر ئـاو واتـە (تەوالێـت) بـوو، بـەوەی بـە لێـدان دەبرانـە سـەر ئـاو و دەهێنرایـەوە و، رۆژی یەکجاریـش ڕێـگای چوونـە سـەرئاو هەبوو(بابـان، ١٦/١). لەنێـو ئـەو دۆخەشـدا بەرپرسـانی زینـدان کەسـێکیان بەنـاوی (عەلـی بولبـول) لەگـەڵ خۆیـان بەسـەر هۆڵەکانـی زینـدان دەگێـڕا، تـا ئـەو کەسـانەیان بـۆ دەستنیشـان بـکات، کـە دژی حکومەتـن، لەکاتێکـدا ئـەو کەسـە ژیـری تـەواو نەبـوو. بەهۆی ئەویشـەوە هەریـەك لـە (کەمـال حەمـە شـازمان) مامۆسـتای دواناوەندیـی و (ئەحمـەدی حاجـی سـاڵحی قاسـم)، دادوەری دادگای سـلێمانی بـە بەرپرسـانی زینـدان ناسـێنران و دووچـاری ئەشـکەنجە و ئـازار بوون(شـارەوانی سـلێمانی، ل٦٦). هەروەهـا (کەمالـی شـێخ جەمـال) بەهـۆی ئـەوەی چـاوی دەتـروکان و سـەربازەکان وایاندەزانـی چاویـان لێدادەگرێـت، زۆر ئەشـکەنجە و ئازاریانـدا (شـارەوانی سـلێمانی، ل٥٩). لـە دوای (سـێ) رۆژیـش لـە رۆژی رەشـبگیریی و زیندانییکردنیـان، دەسـتە دەسـتە ئازاددەکـران و بـە لۆریـی سـەربازیی لـە حامیـەوە دەگوازرانـەوە بـۆ ناوبـازاڕ و گەڕەکەکانـی نزیـك بـازاڕ و لەوێـوە رەوانـەی مـاڵ و خێزانیـان دەکـران، بـەڵام بـەو حاڵەشـەوە ژمارەیـەك لـەو دەسـتگیرکراوانە، تـا (٥٣) ڕۆژ لـە زینـدان مانەوە(شـارەوانی سـلێمانی، ل٦٧).

گیراوەکانیـش هـەر ئـەوە نەبـوون لـەو دۆخـە خراپـەدا لـە زینـدان بمێننـەوە، بەڵکـو رۆژانـە دەسـتە دەسـتە بەمەبەسـتی لێکۆڵینـەوە لەگەڵیـان رەوانـەی دادگایەکـی رووکـەش دەکـران، کـە لـە ژێـر چادرێـکی سـەربازیی و لـە گۆڕەپانـی حامیـەدا، کـە بـۆ زیندانییـەکان ئامادەکرابـوو. ئەوانـەی رەوانـەی ئـەو دادگایـە دەکـران، تۆمەتـی ناپاکییـان بـە حکومـەت و بەعـس دەدرایـە پـاڵ. دادگاکـە سـەربازیی و لەلایـەن خـودی (زەعیـم سـدیق) سـەرۆکایەتیی دەکـراو

(عەبدولڕەزاق سەید مەحموود) موتەسەریفی سلێمانی وەك جێگری سەرۆکی دادگا دانرابوو. دەستەیەکیش، کە لە (موقەدم فەیسەڵ، عەقید جاسم بەغدادی، دکتۆر موحەممەد عەلی حوسێن) پێکهاتبوون(دیشنەر، ل٢٠٠؛ ئەمیر محەمەد و عەباس کەریم، ل٣٨؛ شارەوانی سلێمانی، ل٨٥)، ئەرکیان دادگاییکردن و جێبەجێکردنی فرمانەکانی بوو. بە واتایەکی تر، هیچ یەك لە (زەعیم سدیق و عەبدولرەزاق سەید مەحموود) ئامادەی دانیشتنی دادگاکە و دادگاییکردنی گیراوان نەبوون(بابان، ١٧/١). بەتایبەت موتەسەریف هیچ دەسەڵاتێکی لەو ڕووداوەدا نەبوو، چونکە پێش ڕووداوەکە بە ماوەیەك شار و لیواکە کرابوو بە ناوچەیەکی سەربازیی و فەرمانەکان لە (زەعیم روکن سەعید فەتحی ئەلسقلی) فەرماندەی سەربازیی باکووری عێراق بۆ (زەعیم سدیق) فەرماندەی سەربازی لیوای بیست دەردەچوو((پاشکۆی بەڵگەنامەکان، بەڵگەنامەی ژمارە-١، بارزانی، ١٢١/١/٣؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٦، لل(٦٥، ٧١))). ئەویش دەسەڵاتی تەواوی دابوو بە دەستەکە. بۆ دادگاییکردنەکەش پۆل پۆل گیراوەکان دەهێنرانە نێو چادرەکە و بێلێپرسینەوەو تەنیا بە یەك سەیرکردن بریار لە ئازادکردنی یان گوللە بارانکردنیان دەدرا. وەك ئەوەی یەکێك لە گیراوەکان، کە دەمانچەیەکی پێ گیرابوو، کاتێك هێنراوەتە ژێر چادرەکە، بێئەوەی سەیری کەسەکەش بکرێت بڕیاری گوللەبارانکردنی درا(بابان، ١٦/١-١٧).

سەبارەت بە ژمارەی گیراوەکان بۆچوونی جیاواز هەیە، هەر شایەتحاڵ و ئازادکراوێکی ڕووداوەکە، ژمارەیەکیان خستۆتەڕوو، کە هیچیان ئاماری وردیان نیشان نەداوە. پێدەچێت هۆیەکەش ئەوەبێت، کە هەموویان لە یەك هۆڵدا نەبوون، بەڵکو بەسەر (سێ) هۆڵدا دابەشکرابوون و گیراوەکانی هۆڵێك ئاگایان لە گیراوەکانی (دوو) هۆڵەکەی تر نەبووە. لەوانە (ئەحمەد ساڵح قاسم)، کە خۆی یەکێك بووە لە گیراوەکان و دادوەریش بووە، ژمارەکەی بە (٤٠٠) کەس دیاریکردووە(بابان، ١٥/١). (محەمەد باقی سەعید)یش، کە شایەتحاڵی ڕووداوەکە بووە ژمارەکەی بە (٥٠٠) کەس تۆماری کردووە(٢١٦، ل٢١٢). شایەتحاڵێکی تریش بە (٧١٢) کەس(بیرەوەرییەکانی غەفوور ڕەشید داراغا)و یەکێکی تریش بە (٦٠٠٠) کەس تۆماریکردووە(د. محمود دەروێش نادر، ل٥٥).، بەڵام نووسەر و توێژەران ژمارەی تریان باسکردووە. هەندێك بە (٢٦٧) کەس(وانلی و ئەوانی تر، ل٢٧١؛ دیشنەر، ل٢٠٠؛ ئەمیر محەمەد و عەباس کەریم، ل٣٨). هەندێکی تر بە (٣٧٥٤) کەس (بابان، ١٥/١-١٦؛ شارەوانی سلێمانی، ل١٧) باسیان کردووە. لە کۆی ئەوانیش زۆر پێدەچێت ژمارەکەش لە (٣٠٠٠) کەس زیاتر بووبێت.

ئەوانەشی لە ڕۆژی (٩ی حوزەیران) بوون بە قوربانیی ئەو ڕووداوە و سیاسەت و دڵڕەقیی (زەعیم سدیق) ژمارەیەکی بەرچاو بوون، کە خۆیان لە (٢٨٠) کوژراودا (بۆ زانینی ناو پیشەی ژمارەیەکی ئەو کوژراوانە، بڕوانە، پاشکۆی بەڵگەنامەکان، بەڵگەنامەی ژمارە-١). لەنێو ئەواندا (نامق مستەفا ئاغا) کەسایەتی شار بوو (د. محمود دەروێش نادر، ل٥٥)، کە لەلایەن (عەریف حەمید) لەناو حامیەی سلێمانی کوژرا. هەریەك لە (ئەنوەر سەعید دارتاش، یاسین ساڵح، حەمەبۆر حەمەساڵح، ئیسماعیل ئیبراهیم) وەك (چوار) مامۆستای دیار و کادیری پارتی دیموکراتی کوردستان لە قوربانییانی ئەو ڕۆژە بوون(بابان، ١٨/١؛ شارەوانی سلێمانی، ل٤١؛ محەمەد باقی سەعید٢٠١٢، ل٨٠). کوژرانی ئەو (چوار) مامۆستایە و لە هەمان کاتدا یاریزانیش بوون، بەهۆی ئەوە بوو، دەیانوویست بەرەو یاریگای سلێمانی لە گەڕەکی چوارباخ بڕۆن، چونکە ئەو شوێنە لەلایەن ناوچەی سلێمانی پارتی دیموکراتی کوردستانەوە بۆیان دیاریکرابوو، تا چاودێری دۆخەکەی لێبکەن، بەڵام بەهۆی ئەوەی لەسەر سەربانی یاریگاکە بنکەیەکی سەربازی دانرابوو، ئەوانیش ئاگادارنەبوون، لەکاتی چوونیان بۆ ئەوێ، کەوتنە بەر دەستڕێژی گوللە و بوون بە قوربانیی(بابان، ١٨/١). دوو کەسی تریش بە ناوەکانی (بابە عەلی

و کەمـال مەحمـوود حاجـی) لـە کـوژراوەکان بوون(شـارەوانی سـلێمانی، لـل٤٠-٤١). (شـێخ عەبـدول بابـا گـورون و عومـەری حاجـی یونس)یـش، کـە دوکانێکـی هاوبەشـی پێداویسـتی رۆژانـەی خەڵـك و ئازووقەیـان هەبـوو لـە گەڕەکـی کانیسـکان، بـە هـۆی ئـەوەی چەنـد رۆژێـك پێـش کۆمەڵکوژییەکـە، چەنـد پاسـەوانێکی (زەعیـم سـدیق) هەندێـك پێداویسـتی خۆیـان لـە خـۆراك و ئازووقـە لـە دوکانەکەیـان کڕیبـوو، بـەڵام پارەیـان نەدابـوو، بۆیـە پاسـەوانەکان ئـەو رۆژەیـان قۆسـتەوە و هـەردوو دوکاندارەکەیـان لەبـەردەم ماڵەکـەی خۆیانـدا کوشـت((بابان، ٢١/١؛ شـارەوانی سـلێمانی، لـل(٤٢، ٧٥))).

قوربانییـەکی تـر (کەمالـی حەمـەی فـەرەج) بـوو، کـە دوای ئـەوەی خرایـە چاڵێکـەوە، خۆڵکـرا بەسـەریدا و زیندەبەچاڵکرا(شـارەوانی سـلێمانی، ل٤٠). سـیانی تـر لـە کـوژراوەکان (رەحیمـی عەینـە قەسـاب، کەمالـی حاجـی فەرەجـی سوسـێ، حاجـی باقـی) بـوون(د. محمـود دەروێـش نـادر، ل٥٥). (عەلـی ئاسـنگەر)یش لەماڵـی خۆیـدا کـوژرا، لەکاتێکـدا منداڵـە سـاواکەی لـە باوەشـدا بوو(شـارەوانی سـلێمانی، ل٤١).

یەکێکـی تـر لـە قوربانییـەکان (ئەحمـەد کەریـم) نـاسراو بـە (ئەحـە نەوتـە) بـوو لـە دێـی قڕگـە لەگـەڵ (مـەلا ڕەشـید)، کـە تەمەنـی لـە (٩٠) سـاڵییدا بوو(شـارەوانی سـلێمانی، ل٤٢). (ئەحـە نەوتـە) ئەندامـی ناوچـەی سـلێمانی پارتـی بـوو، کاتێـك ویسـتبووی هەندێـك بڵاوکـراوەی پارتـی بگەیەنێتـە گونـدی قڕگـە، کەوتـە بـەر دەسـتڕێژی گوللـەی سـەربازانی حکومـەت و کوژرا((چاوپێکەوتنـی موحەممـەد ئەحمـەد، (٢٠٢١/١١/٢٦)))، بـەڵام (مـەلا رەشـید) لـە ماڵەکـەی خـۆی خانووەکـەی بەسـەردا رووخێـنرا و دواتـر سوتێنرا(شـارەوانی سـلێمانی، ل٤٢). جگـە لـە دەیـان کـوژراوی تـر، کـە زۆربـەی چیـن و توێژەکانـی شـار و دەوروبـەری سـلێمانی گرتەوە(بڕوانـە پاشـکۆی بەڵگەنامـەکان، بەڵگەنامـەی ژمـارە-٤)

سـەبارەت بـە ژمـارەی کوژراوەکانیـش وەك ژمـارەی گیـراوەکان، بۆچوونـی جیـاوازی لەسـەرە. هەندێـك بـە ١٧٠-١٧٦ کوژراو(محەمـەد نـوری تۆفیـق٢٠٠٢، ل٢١؛ البوتانـی، ص٣٧٩؛ هـەوراز جەوهـەر، ل١٥٩)و هەندێکـی تـر بـە ٢٨٠ کـوژراو تۆماریانکردووە(الحسـنی، صـص٢٨١-٢٨٢؛ قەرەداغـی، لـل٣ بـەدواوە، بـارزانی، ١٢١/١/٣؛ وانلـی، ص٢٧٢؛ محەمـەد باقـی سـەعید٢٠١٦، لـل٢١٢-٢١٣)). شـایەتحاڵێکیش باسـی لـە ٣٦٠ کـوژراوی کـردووە، کـە لەسـەر شـەقام و لـە نێـو کۆڵانـەکان دا بەجێـماون(د. محمـود دەروێـش نـادر، ل٥٥)، بـەڵام ئـەوەی سـاغبۆتەوە ٢٨٠ کوژراوبـوون. بەشێکیشـیان زیندەبەچاڵکراون(الحسـنی، صـص٢٨١-٢٨٢؛ بـارزانی، ١٢١/١/٣؛ وانلـی، ص٢٧٢). جگـە لـەوەی بەشـێك لەوانـەی زیندانییکـران بەهـۆی برسـییەتیی و سـکچوون و رشـانەوە و نەخۆشـی درێژخایەنـەوە مردن(محەمـەد باقـی سـەعید٢٠١٦، لـل٢١٢-٢١٣). لـە کـۆی ئـەو ژمارانـەش زۆرتریـن بەرکەوتـە لـە منـداڵ و پیـر و پەککەوتـە بوون(بابـان، ١٤/١). زۆرتریـن قوربانیـش لـە خەڵکـی ئـەو گوندنشـییانە بـوون، کـە لـە بەیانییـەوە بـۆ سـاغکردنەوەی بەرهەمەکانیان، یـان بـۆ کڕینـی پێداویسـتی رۆژانەیـان، یـان بـۆ کارێکـی تایبـەت سـەردانی شـاریان کردبوو(بابـان، ١٤/١). ئـەوەش لەکاتێکـدا بـوو لـەو رووداوەدا ماڵـی هیـچ کەسـێك نەڕووخا(محەمـەد نـوری تۆفیـق، ل٢١). ئـەو رۆژەش بـە (مەنعـە تەجـەول) نـاسراو ئـەوەش یەکەمیـن جـار بـوو ئـەو نـاوە بکەوێتـە سـەر زاری خەڵکـی شـارەکە (بیروەرییەکانـی غەفوور ڕەشـید داراغـا؛ محەمـەد نـوری تۆفیـق، ل٢١). ئـەم حاڵەتـی قەدەغـەی هاتوچۆیـەش تـا رۆژی دواتـر بـەردەوام بـوو و، رۆژی ١١ی حوزەیـران قەدەغەکـە هەڵگیرا(بابـان، ١٤/١).

پاسـاوەکانی حکومـەت و بەعسـییەکانیش بـۆ کوشـتنی خەڵکـی بێتـاوان و گەمارۆخستنەسـەر شـارەکە و دەوروبەری، ترسـاندن و کوشـتنی زۆرتریـن هاوڵاتیـی بـوو، بـەڵام هەوڵیـدا بیانـوو بـۆ ئـەو کارانـە بهێنێتـەوە. وەك ئـەوەی (حەمـە

دەمە) گوللەبارانکرا، چونکە ئامادەنەبوو جنێو بە (مستەفا بارزانی) رابەری شۆڕشی ئەیلوول بدات. (حەمەڕەشید لەگوڵان)یش بە پاساوی ئەوە کوژرا، چونکە نەیتوانی بەسەر ئۆتۆمبێلە سەربازییەکەدا سەربکەوێت. ئەوەش دوای ئەوەی سەربازێك لەپشتەوە بە قەمەیەك کوشتی. هەروەها کوشتنی (رفیق کونجرینی) بە بیانووی ئەوەی گوایە پردی (عەلی ئاغا)ی رووخاندووە، کوژرا(شارەوانی سلێمانی، ل٤٢).

کوشتنی (حاجی باقی) ئەندامی حیزبی شیوعی عێراقیش بەهۆی دۆزینەوەی دوربینێك بوو لەماڵەکەیدا، گوایە بۆ مەبەستی سەربازیی بەکاریهێناوە.(شارەوانی سلێمانی، ل٤١).

یەکێکی تر لە کوژراوەکان (ئیسماعیل ئیبراهیم بەلوعەچی) بوو، کە دوای ئەوەی دەستگیرکراو خرایە ئۆتۆمبێلێکی سەربازییەوە بەهۆی ووتنەوەی سروودی (ئەی رەقیب) لەلایەن سەربازەکانەوە گوللەباران کرا و، کوژرا(شارەوانی سلێمانی، ل٤١).

کەسایەتی (زەعیم سدیق)و کۆمەڵکوژییەکانی: هەر کاتێك باس لە کۆمەڵکوژییەکەی (٩ی حوزەیرانی١٩٦٣ز) دەکەین، ناکرێت ناوی (زەعیم سدیق) نەهێنرێت، کە بەرپرسی یەکەمی ئەو تاوانە بوو. ناوبراو ناوی تەواوی (سدیق مستەفا)و لەدایکبووی شاری (موسڵ)و کەسێکی کورتە باڵای قەڵەو، چاوەکانی بچووك و مڕ و مۆچ و تورە بوو(بابان، ١٢/١). ئەفسەرێکی پلەداری سوپای عێراق و، کەسێکی توند و دڵسۆزی بڕیارەکانی دەوڵەت بوو(د. علي کریم سعید، ص٢٦٥). دوای کودەتاکەی (١٤ی تەممووزی١٩٥٨ز)، کرا بە فەرماندەی لیوای پێنجی سوپای عێراق و، لە دوای کودەتاکەی (٨ی شوباتی١٩٦٣ز) ێش گوێزرایەوە بۆ فەرماندەیی لیوای بیستی سەر بە فیرقەی یەك. (الحسني، صص٢٨١-٢٨٢؛ د. محمود دەروێش نادر٢٠٢١ز، ل٥٥). لە ماوەی مانەوەیشی لەوێ، زۆر بە توندیی دژی هەموو ئەوانە وەستاوە، کە ملکەچی فرمان و بڕیارەکانی حکومەت و تەنانەت خۆیشی نەبوون. ئەو لە مێژووی کاری سەربازییدا پێشینەیەکی زۆر توند و خراپی هەبوو بەرامبەر هەموو ئەوانەی ملکەچی دەوڵەت نەبوون. تەنانەت زۆر توند دژایەتیی ئەوانەی کرد، کە لەگەڵ بزووتنەوەی کورد و شۆڕشەکەی بوون. لە سەردەمی کودەتای بەعسییەکانیشدا، دڕندەیی ئەو فەرماندەیە زیاتر دەرکەوت، چونکە خودی بەعسییەکانیش نەك تەنیا بەرامبەر کورد، بەڵکو بەرامبەر هەموو ئەوانەش توند و دژ بوون، کە وەك خۆیان بیریان نەدەکردەوە(بابان، ١١/١). کاتێکیش فەرمانی دەسەڵاتی سەربازیی بەسەر تەواوی سنووری لیوای سلێمانی پێسپێردرا، لە یەکەم کاردانەوەیدا، گوندی (سەیارە)ی سنووری (دەربەندیخان)ی لەگەڵ زەوی تەختکرد و دانیشتوانەکەی کۆمەڵکوژ کرد، چونکە لەگەڵ شۆڕشی ئەیلول بوون(هێرش، ل٦٠). لە لێدوانێکیشدا وتبووی '' ئامادەیە لە جەلەولا تا ئەوپەڕی لیوای هەولێر، بە هەموو گوند و شار و ئاوەدانییەکانییەوە بسوتێنێت، هەتا ملکەچیی هەموو دانیشتوانەکەی بەدەستدەهێنێت. توانای ئەو کارەیشی هەبوو، چونکە دەبابە و فڕۆکە و تۆپی دوورهاوێژی لەبەردەست بوو''(هێرش، ل٥٥).

کاریگەریی و شوێنەواری کۆمەڵکوژییەکە لەسەر دانیشتوانی شاری سلێمانی و دەوروبەری و، تەنانەت بەعسییەکان: رووداوەکە کاریگەریی نەرێنیی لەسەر کۆی دانیشتوانی شارەکە و دەوروبەر و تەنانەت باشووری کوردستانیش درووستکرد. هەروەها رای گشتیی دەرەوەشی لەسەر هاتە دەنگ، کە لە تەوەری سێیەمدا باسیدەکەین. ئەوەش سەرباری ئەوەی بۆ ماوەی (چوار) رۆژ هەر لە (٩ی حوزەیران) تا (١٢ی حوزەیران) قەدەغەی هاتوچۆ راگەیەنرا و، ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانی شار بە دییل گیران و کوژران(شارەوانی سلێمانی، ل٦٩)، دۆخێکی خراپی لە رووی ترس و دڵەڕاوکێ و بارێکی دەروونیی خراپی لای کۆی دانیشتوان و سنووری

لیواکـه دروسـتکرد. هـەر لـە کوژرانـی چەندیـن کەسـایەتیی و هاوڵاتیـی شـار لەبـەردەم ماڵەکانیـان و لـە ناوبـازاڕ، بـێ ئـەوەی بتوانـن ڕێوڕەسـمی ناشـتنی تەرمەکانیـان بکـەن و بنەماڵـە و کەسـوکاریان بـە دەوریانـەوە بـن. هەروەهـا دیارنەبوونـی چارەنووسـی ئەوانـەی دەسـتگیر کرابـوون و خزێنرابوونـە زیندانـەوە. بەتایبـەت نەخـۆش و بەتەمەنـەکان و ئافرەتـان، تـا بـە خوێنـدکاران دەگات. ئـەوەش تەنیـا بـۆ چەنـد ڕۆژێکـی کـەم نـا، بەڵکـو دوای (٥٣) ڕۆژ بـوار درا، لـە چارەنووسـیان ئـاگادار بـن. ئـەوەش کاتێـك لـە ڕۆژی (١٤ی تەممـووزی١٩٦٣ز) داوا لـە دانیشـتوانی شـاری سـلێمانی و دەوروبـەری کـرا، بـۆ ئاگاداربـوون لـە چارەنووسـی گیـراوەکان، سـەردانی ئـەو شـوێنانە بکـەن، کـە لیسـتی نـاوی بەندکراوەکانـی تێدایـە. لیسـتەکانیش بـە دیـواری بەردەرکـی سـەرا و مزگەوتـی گـەورە و چەنـد شـوێنێکی دیـاری شـارەوە هەڵواسرابوون(شـارەوانی سـلێمانی، ل٦٦). بـۆ ڕۆژی دواتـر کەسـوکاری ئەوانـەی ناویـان لـە لیسـتی گیراوەکانـدا هاتبـوو، بـە خێـزان و بنەماڵـە و کەسـوکاریانەوە چوونـە سـەردانی گیـراوەکان و بەتانـی و پۆشـاك و سـابوون و پاکەتـی جگـەرە و خـواردن و خواردنەوەیـان بـۆ بردن(شـارەوانی سـلێمانی، ل٦٧). دیـارە ئـەوەش دۆخێکـی تـەواو دژوار و قورس بـوو، هـەزاران خێـزان و بنەماڵـەی سـلێمانی، تـا (٥٣) ڕۆژ ئـاگاداری ئازیزانیـان لـە بـاوك یـان دایـك و بـرا و خوشـك و هەروەهـا باپیـر و کەسـە نزیکەکانیـان نەبـن. تەنانـەت چارەنووسـی مـان و نەمانیـان، تـا ئـەو ماوەیـە بـە شـاراوەیی بمێنێتـەوە. لەکاتێکـدا بەشـێك لـەوان کـەم ئەنـدام و نەخـۆش و تەنانـەت ئافـرەت بـن، کـە بـۆ ئـەو سـەردەمەی شـاری سـلێمانی و دەوروبـەری حاڵەتێکـی قـورس بـوو.

سـەرباری ئـەو دۆخـەی لـە (٩ی حوزەیـران) بەسـەر شـاری سـلێمانی هێـنرا، حکومـەت لـە (١٠ی حوزەیـران) شـەڕی سەرانسـەریی بـۆ سـەر خاکـی کوردسـتان و لـە دژی کـورد و شۆڕشـی ئەیلـوول ڕاگەیاند(حنـا بطاطـو، ٣٣٣/٣؛ ئیبراهیـم جـەلال، ل١٢١؛ بـارزانی، ١٢٠/١/٣-١٢١؛ کۆچیـرا، ل٣٠٤؛ تۆفیـق نـوری بـەگ٢٠٢٠، ل١٠٦). (رادیـۆی بەغداد)ش بەیاننامەیەکـی بـە نـاوی (ئەنجومەنـی نیشـتمانیی سـەرکردایەتیی شـۆڕش) بڵاوکـردەوە و تێـدا هاتبـوو ”ئەنجومەنـی نیشـتمانیی سـەرکردایەتیی شـۆڕش لـە عێـراق داوا دەکات لـە مـاوەی (٢٤) کاتژمێـردا هەمـوو کـوردەکان چەکەکانیـان دانبێـن و خۆیـان بەدەسـتەوەبدەن، ئەگـەر خۆیـان بەدەسـتەوە نـەدەن، کۆتاییـان دێت((عیسـمەت شـەریف وانـلی و ئەوانـی تـر١٩٩٨، لـل٢٦٩-٢٧٠)؛ د.علـی کریـم سـعید، لـل٢٥١-٢٥٢؛ محمـد عومـەر مەولـود٢٠٠٦، ل١٤٢). لەبەرامبەردا مەکتەبـی سیاسـی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان لەسـەر داوای (مسـتەفا بارزانـی) سـەرۆکی پارتـی و ڕێبـەری شـۆڕش داوای حکومەتـی ڕەتکـردەوە و بڕیاریـدا بـە شـەڕ و درێـژەدان بـە شـۆڕش و بەرەنگاربوونەوە(وانـلی و ئەوانـی تـر، لل٢٦٩-٢٧٠).

ڕۆژێـك دوای ڕاگەیانـدنی شـەڕ لـە دژی کـورد و، لـە ڕۆژی (سێشـەممە) بـەرواری (١١ی حوزەیـران)، (عەبدولڕەحـمان عـارف) بـرای سـەرۆك کۆمـار و بـە یـاوەری (سـەعید فەتحـی ئەلسـقەیلی) فەرمانـدەی سـەربازی باکـوور، بـە هیلیکۆپەتەرێکـی سـەربازیی هاتنـە شـاری سـلێمانی، هەتـا بەشـداریی سـەرکەوتنی کارەکـەی (زەعیـم سـدیق) بکـەن. بـە دوای هاتنـی ئەویـش لەسـەر فرمانـی (عەبدولرەحـمان عـارف) ژمارەیـەك زیندانیکـراو ئازادکران(بابـان، ٢١/١).

لەلایـەکی تـرەوە، هـەر لـە سـنووری لیـوای سـلێمانی و لەسـەر فرمانـی (زەعیـم سـدیق) هێرشـکرایە سـەر ناوچەکانـی دەرەوەی سـلێمانی و، لەسـەرە ڕێگایـدا فرمانـی بـە (نەجیـب کشـموله) کـرد گونـدی (دەمـرکان) بسـوتێنێت، هەتـا پێشـمەرگە سـوود لـە ئاوەدانییەکـەی نەبینن(شـارەوانی سـلێمانی، ل٤٢). لـە دامێنـی چیـای زمناکـۆش، گونـدەکانی سـنووری ناوچـەی دەربەندیخانیـشی سـوتاند و، لەوێشـەوە بـەرەو شـارۆچکەی (هەڵەبجـە)و ناوچـەی هەورامـان پێشـڕەویکرد، بـەڵام دواجـار لەنزیـك گونـدی (بیـارە) لەلایـەن پێشـمەرگەکانی شۆڕشـی ئەیلولـەوە شـکا و، ناچاریانکرد

بـە پاشەکشـە (تالیـب مۆریـاسی٢٠٠٨، ٣٨/١، ٤٣-٤٤).

سـەرباری هەمـوو ئەوانـە، لەکاتـی هەڵکوتانـی هێزێکـی چەکـدار بـە فەرماندەیـی (غانـم ئەمیـن ئەلسـوباح) یاریـدەدەری لیـوای بیسـت بـۆ گونـدی (چوارقورنـە) هـەر بـە فرمانـی (زەعیـم سـدیق)، بـە بەرچـاوی خەڵکـی گوندەکـەوە گوللەبارانـی دەیـان کـەسی کرد(شـارەوانی سـلێمانی، ل٥٥). لـە بەرەبەیانـی (٨ی تەممـووزی١٩٦٣ز)و لەکاتـی هێـرش بـۆ سـەر گوندەکانـی باشـووری سـلێمانی و لەکاتـی پەلاماردانـی گونـدی (زڕگوێـز)، دوای ئـەوەی گوندەکـەی بۆمبارانکـرد، جیـاوازی لەنێـوان هیـچ شـوێنێکی گوندەکـەدا نەکـرد، بـە مزگەوتـی گوندەکەشـەوە. لەنـاو مزگەوتیـش (دوو) هاوڵاتیـی کوشـت، کاتێـك بـۆ نوێـژی بەیانـی چووبوونـە ئەوێ(شـاژین هێـرش٢٠١٧، ل٥٠). لـە شـاری (پێنجوێن)یـش (١٢) هاوڵاتیـی تـری لەکاتـی نوێـژ و لەنـاو مزگەوتێـکی پێنجوێـن دا کوشـت(هێرش، ل٥٠).

ئـەو ڕووداوانـەی شـاری سلێمانی و دەوروبـەری کاریگەرییشـی بـۆ سـەر پێگـەی بەعسییەکان لـە دەسـەڵاتدارێتی عێـراق دا درووسـتکرد. دیـارە ئـەوان سـەرباری ئـەوەی لـە (١٠ی حوزەیـران تـا ١٨ی تشرینـی دووەمـی١٩٦٣ز) شـەڕێکی خوێناویـان بەسـەر کوردسـتاندا سـەپاند(محەمەد عومـەر مولـود٢٠٠٦، ل١٤٢)و رەشـەکوژیی و گرتـن و ئەشـکەنجەدانێکی بێوێنەیـان بەرامبـەر کـورد کـرد، کـە هییـچ پێشـینەیەکی مێژوویـی نەبێت(سـۆزان کەریـم مسـتەفا، لـل١٨٦-١٨٧)، بـەڵام دواجـار بـە شکسـتی خۆیـان و دوورخسـتنەوەیان لـە دەسـەڵات دواییهـات (کەنـداڵ و ئەوانـی تـر، ل٢٨٥؛ شـیرزاد زکریـا محمـد، ص٣٥٧؛ ئیبراهیـم جـەلال، ل١٢٣). راسـتە ئـەوان لـەو ماوەیـەدا هەمـوو کێشـە و ناکۆکییـە ناوخۆییەکانـی خۆیـان وەلانـا و هەوڵێکیـان بـۆ لەناوبردنـی کـورد و شۆڕشـەکەی خسـتەکار و خۆیـان یەکخسـتەوە، پەناشـیان بـۆ وڵاتانـی دەوروبـەر بـرد، هەتـا لـە لێدانـی کـوردەکان پشـتیوانییان بکەن(ئیبراهیـم جـەلال، ل١٠٩؛ د. عـلي کریـم سـعید، صـص٢٣٦-٢٤٠؛ حوسـێن محەمـەد عەزیـز، ل١٩٩، تۆفیـق نـوری بـەگ، ل١٠٦)، بـەڵام هەمـوو هەوڵەکانیـان شکسـتیهێنا.

تەوەری سێیەم

ڕەهەندە سیاسییەکانی کۆمەڵکوژییەکەی شاری سلێمانی

گومانـی تێـدا نییـە ئـەم کۆمەلکوژییـەی بەسـەر شـاری سـلێمانیدا هـات، هـەر لـە سـاتی ڕوودانیـەوە، هەتـا ڕۆژانـی دواتریـش، چەندیـن کاریگەیـی و ڕەهەنـدی جیـاوازی لەسـەر واقیعـی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریـی و سـەربازیی کوردسـتان بـە گشـتیی و شـاری سلیمانی بەتایبەتیـی درووسـتکرد. بەپێـی زانسـتی سیاسییش ئـەو ڕووداوە لـە ریـزی ئـەو ڕووداوانـە بـوو، کـە چەمکـی (وەرچەرخـان)ی لـە ڕێـرەوی قوناغێـکی مێژوییـدا دروسـتکرد(ألفين توفلـر١٩٩١، ٢٢/١). وەرچەرخـان و گـۆڕان لـە ڕووی کۆمەڵایەتـی و جەماوەرییـەوە لەلایـەك و وەرچەرخـان لـە هەڵویسـتی سیاسیی لەلایەکـی تـرەوە. تەنانـەت بـۆ ڕەهەنـدە دەرەکیـی و نێودەوڵەتییەکانیـش دەسـتپێکی هەڵویسـت و لێکدانـەوە فەرمیـی و نیودەوڵەتیـی بـوو، هەتـا لـە چوارچێـوەی ڕەهەنـدە سیاسـیی و ناسیاسـییەکانی ئـەم کـردە کۆمەڵکوژییـەدا جێگاییێتـەوە. لێرەدا و تایبـەت لـەم تـەوەرەدا شـیکردنەوە بـۆ هەندێـك لـە ڕەهەنـدە سیاسـییەکانی ئـەو ڕووداوە دەکەیـن.

١.ئاراسـتەی ڕووداوەکـە: سـەرەتا ئـەم کۆمەڵکوژییـە لـە ئەنجامـی شکسـتێکی سـەربازیی هێزەکانـی سـوپای عێـراق هـات، بەرامبـەر هێـزی پێشـمەرگەی کوردسـتان، لـە (٨ی حوزەیـرانی١٩٦٣ز)و لـە (چیـای ئەزمـەر)ی باکـووری خۆرهـەڵاتی سـلێمانی. بەدوایـدا سـوپای عێـراق هاتـە نـاو شـاری سـلێمانی و لـە تۆڵـەی ئـەو شکسـتەدا کارەسـاتی

(٩ی حوزەیـران)ی بەسـەرداهێنا(چاوپێكەوتنی پێشـووی بێسـتون عەلـی كەریـم و حاجـی عەزیـزی كۆسـتەی بـان). ئەمـەش دەرخـەری ئاراسـتەی سـەربازیی كـردە كۆمەڵكوژیەكـە بـوو، جگـە لـەوەی دەسـەڵاتدارانی عێـراق لـەو كاتـەدا دەركیـان بـە پێگـە و رۆڵـی و كەسـایەتیی سـەركردەی شۆرشـی ئەیلـوول (مسـتەفا بارزانـی) كردبـوو، بەتایبـەت لـە نێـو خەڵكـی شـاری سـلێمانی دا(د. عـلي كريـم سـعيد، ص٢٥٤. چاوپێكەوتنـی پێشـووی بێسـتون عەلـی كەریـم). (عومـەر عەلـی ئەمین)یـش وەك هونەرمەندێـك، وتوویەتـی "لـەو سـەردەمەدا و لـە شـاری سـلێمانی كەسـێك نەبـوو (مسـتەفا بارزانـی) خۆشـنەوێت، تـا ئـەوەی بـێ ئەنـدازە رێزیـان لـە بارزانـی و بارزانییـەكان دەگـرت، چونكـە سـەرۆكی پارتـی و رابـەری شۆرشـەكە و لـە بنەماڵەیەكـی ئایینـی ناسراویـش بوو(زانیـاری سـەردار قرگەیـی٢٠١٨، ل١٥٥). ئـەم هـۆكارەش وای لـە دەسـەڵاتدارانی عێـراق كـرد بـۆ چاوترسـاندن و شـكاندن و تـرس بڵاوكردنـەوە لـە نێـو دانیشـتوانی شـار و بەرامبـەر گیـراوەكان، لـە پـای ئازادبوونیـان وتـەی نەشـیاو بـە كەسایەتی (مسـتەفا بارزانـی) بڵێـن و سـوكایەتیی پێبكـەن. بەپێچەوانـەوە رووبـەرووی مـەرگ دەبنەوە(قرگەیـی، ل٢٧٦). ئەمـەش دەرخـەری ئـەو راسـتییە بـوو، كـە گیانـی شۆرشـگێریی خەڵكـی شـاری سـلێمانی و بەرگریـی لـە پیرۆزییەكانیـان، زۆر گەورەتـر بـوو لـەو قوربانییـەی لەپێناویـدا دایـان. ئـەو دۆخـەی رووبـەرووی شـاری سـلێمانی و دانیشـتوانەكەی بـووەوە، رووداوێكـی ئاسـایی و ئاسـان نەبـوو، چونكـە نەیاندەتوانـی لەبـەر گیـزەی گوللـەی سـەربازەكان و دەنگـی تـۆپ، سـەردەربهێنن لـە ماڵـەوە. خـۆ ئەگـەر لەمـاڵ دەربچوونایـە، دووچـاری گرتـن و كوشـتن دەبوونـەوە (شـارەوانی سـلێمانی، ل٤٠).

٢. رەنگدانــەوەی جەماوەریـی: خاڵـی وەرچەرخانـی ئـەم رووداوە و وەك كردەیەكـی كۆمەڵكـوژی ئـەوە بـوو، كـە یەكـەم رووداوی گـەورە بـوو لـە دژی خەڵكـی مەدەنیـی و لەنـاو شـاردا روویـدات. بەتایبـەت لـە ناوەنـدی شـارێكی وەك سـلێمانی لـەو سـەردەمەدا، كـە پێشـتر پێشـینەی لـە قۆناغەكانـی ململانێـی كـورد و حكومەتـی عێـراق دا نەبـوو. ئـەوەش بـوو بـە دەسـتپێكێك بـۆ چەنـد رووداوێكـی هاوشـێوەی سیاسـیی لـە قۆناغەكانـی دواتـر و لـە سـەردەمی كودەتـای دووەمـی بەعسییەكان لـە (١٧ی تەمموزی١٩٦٨ز)(ایـف ایـث وائـی و بیـنروز١٩٨٩، صـص٨٥-٨٦؛ كۆچێـرا، ل٣٤٣؛ د. عـلي كريـم سـعيد، صـص١٩٠-١٩١)، بۆیـە ئـەم كارەسـاتە رووداوێكـی ترسـناك و نـاخ هەژێـن بـوو بـۆ خەڵكـی شـاری سـلێمانی و هەسـتێكی قـووڵ و كاریگەرییەكـی دیـاری لەسـەر هەڵویسـتی دانیشـتوانی شـاری سـلێمانی بـە جێهێشـت؛ لەوانـە:

ا. جۆرێـك لـە هەسـتی چەوسـانەوە لای خەڵكـی شـار گەشـەیكرد، بـە جۆرێـك، رژێـم و سـوپاكەیان بـە سـتەمكار و تاوانـكار بینـی و هەڵویسـتێكی میللیـی جەماوەریـی پـڕ لـە رق لـە دژی رژێمـی بەعـس و حـەرەس قەومییـەكان هاتـە ئـاراوە. لەهەمـان كاتـدا هەسـتی نەتەوایەتیـی كوردیـی، لـە ئاسـتی جەمـاوەردا بەهێزتـر كـرد.

ب. خەڵكـی شـار هەڵسـەنگاندنیان بـۆ واقیعـی سیاسـیی ئـەو كاتـە لا گەڵاڵەبـوو، بـەوەی تێگەشـتن لـەوە كـە لـەو رووداوەدا، كـێ بـە هانایانـەوە دەچێـت و كـێ پشـتگیر و پشـتیوانیانە؟ ئـەوەش (پارتـی دیموكراتـی كوردسـتان)و شۆرشـەكەیان (شۆرشـی ئەیلـوول) بـوو، بۆیـە ئـەوە بـوو بـە هـۆی بەهێزكردنـی پێگـەی پارتـی و هێـزی شۆرشـەكە لەنـاو هەنـاو و دەروونـی خەڵكـی شـار و دەوروبەریـدا. هەروەهـا كەمبوونـەوە و لاوازبوونـی پێگـەی لایەنەكانـی تـر بـە تایبـەت (حیزبـی شـیوعی عێـراق).

ج. سـەرەڕای بڵاوكردنـەوەی تـرس و تۆقانـدن، بـەڵام ئـەم رووداوە نـەك هـەر وای نەكـرد خەڵـك واز لـە سیاسـەت و تێكۆشـان بهێنێـن و سـاردببنەوە، بەڵكـو مەیـل و حـەزی شۆرشـگێریی زیادیكـرد و، گیانـی قوربانییـدان و تیكۆشـان لای سـەرجەم توێژەكانـی شـار و دەوروبـەری گەشـەیكرد(چاوپێكەوتنی سـەعید سـەلیم پشـدەری، ١٨ی كانـوونی

یەکەمی٢٠٢١ز؛ چاوپێکەوتنی دکتۆر خۆشەوی کەمال، ١٩کانوونی یەکەمی٢٠٢١ز).

٣. ڕەنگدانەوە سیاسییەکان: ئەوەی جێگای سەرنجە ڕەنگدانەوە سیاسییەکانی ئەم ڕووداوە کۆمەڵکوژییە، کاریگەرییەکی بەرچاوی لە سەر کۆی ڕووداوەکان و واقیعی سیاسیی و حیزبیی و شۆڕشگێریی لە ئاستی دەرەوە و ناوەوەی درووستکرد، گرنگترینیان:

ا. ڕەوشی گفتوگۆ: ئەم کارەساتە، گفتوگۆکانی شۆڕشی کورد و حکومەتی ناوەندیی، کۆتاییپێهێنا، کە زۆر جار لەماوەی جیاجیادا بە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، بەردەوامیی هەبوو. بەتایبەت لەسەرەتای کۆدەتای یەکەمی بەعسییەکان لە (٨شوباتی١٩٦٣). بەجۆرێك هەتا کۆتایی دەسەڵاتی بەعسییەکان لە (١٨ی تشرینی دووەمی١٩٦٣ز) هیچ دانیشتن و دانوستانێك نەکرا، تا ئەو کاتەی لە (١٠ی شوباتی١٩٦٤ز) سەرۆك کۆماری عێراق (عەبدولسەلام عارف) لە ئێزگەی بەغداد و بە فەرمیی بەیانێکی ئاراستەی گەلی کورد و تێدا دانپێدانی خۆی بۆ مافەکانی گەلی کورد لە (٨) خاڵدا ڕاگەیاند. ئەوەش بوو بە هۆکاری وەستاندنی شەڕی نێوان هەردوولا(عبدالکریم افندی١٩٩٥، صص٥٣-٥٤؛ ئیبراهیم جەلال، لل١٤٠-١٤٢)، کە بەتێکرا ڕەنگدانەوەی کارەساتی (٩ی حوزەیرانی١٩٦٣ز) بوو .

ب.نزیکبونەوەی (حیزبی شیوعی عێراقی و پارتی دیموکراتی کوردستان): لەگەڵ هاتنی بەعسییەکان بۆ دەسەڵات، حیزبی شیوعی عێراق بوو بە ئامانجێکی بەعسییەکان و ڕووبەڕووی گرتن و کوشتن بوونەوە. ئەوەش وای لەو پارتە و بەرپرس و کادیر و ئەندامانی کرد، رابردوو فەرامۆش بکەن و لە پارتی دیموکراتی کوردستان نزیکببنەوە(خلیل الجندی١٩٩٤، ص١٣٨؛ دەرگەڵەیی، ل٣٢٥؛ شیرزاد زکریا محمد، صص٨١-٨٥). ئەوە لەکاتێکدا بوو هەر لەساڵی (١٩٥٩ز)، تا بەو ڕووداوە دەگات، ململانێیەکی توند لە نێوان هەردوولادا لە سەر ئاستی عێراق بە گشتی و کوردستان بەتایبەتیی هەبوو. ڕووداوەکانی ساڵانی (١٩٦١-١٩٦٢ز)تا بەهاتنی بەعسییەکان دەگات بۆ دەسەڵات شایەتی ئەوە بوون، کە چەندین ڕووداو و ڕووبەڕووبونەوەو تەنانەت کاری توندوتیژیی لەنێوان هەردوولا ڕوویدا(باقر یاسین، صص١٤٢-١٤٣)، بەڵام کاریگەرییەکانی ئەم ڕووداوە خاڵێکی وەرچەرخان بوو لە درووستکرنی پەیوەندییەکی باشتر و هێوربونەوەی گرژیی و ململانێکانی نێوانیان. بە دڵنیاییەوە لە ڕووی سیاسییەوە، ئەم پەیوەندیانە چ لە سەر ئاستی عێراق و چ لەسەر ئاستی دەرەوە و تەنانەت کوردستانیش کاریگەریی بەجێهێشت و لەیەك نزیکبوونەوە. هۆکەی ئەوە بوو هەردوو لایەنی سیاسیی، (دوو) هێزی سەرەکیی و کاریگەری سەر ئاستی عێراق و ناوچەکە بوون(چاوپێکەوتنی پێشووی دکتۆر خۆشەوی کەمال).

ج. کاریگەریی لەسەر عێراق و پارتی بەعسی عەرەبیی سۆشیالستیی: ئەم ڕووداوە و چەند ڕووداوێکی تر بە ڕێژەیەکی بەرچاو، هۆکاری دروستبوونی هەڵویستی جیابوو لەنێوان سەرکردەکانی پارتی بەعس و دابەشبوونیان بۆ (دوو) ڕەوتی توندڕەو و میانڕەو(کۆچیرا، ل٢١٣). وەك ئەوەی کەسانی وەك (عەلی ساڵح ئەلسەعدی و مونزر ئەلونداوی) لە ئەندامانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی هەرێمیی پارتی بەعس لە بەرەی توندڕەوەکان بوون و پشتئەستور بوون بە هێزی حەرەس قەومیی، کە خودی (مونزر ئەلونداوی) ئەفسەرێکی باڵای هێزی ئاسمانی عێراق، سەرکردایەتی دەکردن. هەروەها هەریەك لە (حازم جەواد، عەبدولکەریم شێخلی)ش لە بەرەی میانڕەو و کردە سەربازییەکانی حەرەس قەومییان ڕەتدەکردەوە. ئەوە بوو لە (١١ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ز) کۆنگرەیەکی هەرێمی نائاساییان گرێدا (حازم جواد)و لایەنگرەکانیان سەرکەوتن، هەروەها (عەلی ساڵح ئەلسەعدی)و (هەشت) لە هاورێکانیان وەلانران و بۆ وولاتی (ئیسپانیا) دوورخرانەوە. لەکۆتایدا ئەم ناکۆکییانە سەریانکێشا بۆ وەلاخستنی تەواوەتیی بەعس لە دەسەڵات لە (١٨ تشرینی یەکەمی١٩٦٣ز) (د. علي کریم سعید، صص٣٢٧-

٣٣٠، بطاطـو؛ ٢٣٤/٣-٢٣٥، هـادی حسـین علیـوی٢٠٢١، (https://almawrid.news/articles/view/details).

٤. پشـتیوانیی شۆڕشـی ئەیلـوول و پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان: لـە ئەنجامـی ئـەو سـتەمە بـێ وێنەیـەی لـەو کارەساتەدا دەرهـەق بـە خەڵـك و دانیشـتوانی شـاری سـلێمانی کـرا، خەڵکـی شـار و دەوروبـەری و تەنانـەت باشـووری کوردسـتانیش، هەسـتێکی قوڵیـان لـە بەرامبـەر سـتەمی بەعسـییەکان و حکومەتـی عێـراق لا دروسـتبوو. ئەمـەش وایکـرد بـە شـێوەیەکی بەرچـاو روو لـە ریزەکانـی شۆڕشـی ئەیلـوول بکـەن و لـە شـارەکانیش باشـتر و تونـد و تۆڵـتر لـە جـاران پاڵپشـت و پشـتیوانی شـۆرش و پارتـی و سـەرکردایەتییەکەی بـن. لـەم بوارەشـدا شـۆرش پشـتیوانییەکی باشـی جەماوەریـی بەدەسـتهێنا و ژمـارەی پێشـمەرگە زیادیکـرد. ئەمـەش کاریگەریـی بەرچـاوی لـە بەهێزبوونـی شـۆرش و ئاسـتی جەماوەریـی و هێـزی پێشـمەرگەی کوردسـتان هەبـوو. هەمـوو ئەمانـەش ئاسـتی پەیوەندییـە ناوخۆیـی و دەرەکییەکانـی شۆڕشـی گرتـەوە. بەشـێوەیەکی ئەرێنیـی لەهەمـوو ئاسـتەکاندا خـۆی بینییەوە(چاوپێکەوتنـی پێشـووی سـەعید سـەلیم پشـدەری). وەك بەڵگـەش شـۆڕش توانـی ریزەکانـی خـۆی رێـك بخاتـەوە و لەسـەر ئاسـتی بـاڵاش (ئەنجومەنـی سـەرکردایەتی شـۆرش) لـە (٦٣) کەسـایەتی دامـەزرا (افنـدی، ص٧٥، شـیرزاد زکریـا محمـد٢٠١٥، ص٥٤، شـیرزاد زکریـا محمـد٢٠٢١، لـل٥٣-٨٨). ئەنجومەنەکـەش بریتیبـوو لـە سـەرکردایەتی پارتـی و هەندێـك لـە فەرمانـدە سـەربازیی و کۆمەڵایەتیـی و ئایینیـەکان و بەشـداریی پێکهاتـەکان، هەتـا چاودێریـی شـۆڕش و بەدواداچوونـی داوای کادیـر و ئەندامانـی پارتـی و هێـزی پێشـمەرگەی کوردسـتان و خـودی شۆڕشـەکە و هاوڵاتییانـی ژێـر دەسـەڵاتی شـۆڕش و دەرەوەی بکات(شـیرزاد زکریـا محمـد، ص٥٤).

٥. رەنگدانـەوە دەرەکییـەکان: هەتـا کاتی کۆمەڵکوژییەکـە، کاردانـەوەکان لـە سەرئاسـتی نێودەوڵەتیـی، نەچووبـووە چوارچێوەیەکـی فەرمیـی و بەرجەسـتەکراو، بـەڵام دوای ئـەم کۆمەڵکوژییـە هەندێـك کاردانـەوەی هەرێمایەتیـی و نیودەوڵەتیـی و یاسایی هاتـە ئاراوە. ئـەوەش لەلایـەك بـە زیانـی کـورد و شۆڕشـەکەی و لەلایەکـی تـرەوە بـە قازانجیان بـوو. لـەو کاردانەوانـەی کـە هێزیـان بـۆ بەعسـییەکان گێڕایـەوە و بـە زیـان بـۆ کـورد و شۆڕشـەکەی شـکایەوە، ئەمانـە بـوون:

ا. ئـەو کۆمەڵکوژییـەی شـەڕی کوردسـتانی بـەدوای خۆیـدا هێنـا و بەعسـییەکانی ناچارکـرد، بـۆ لێدانی کورد شۆڕشـەکەی داوای پشـتیوانیان لـە دەوڵـەتی بەعسـی سـووریایی بکـەن. بـەو هۆیەشـەوە لایـەنی سـووریا رەزامەنـدی هاوکاریـی سـەربازیی بـۆ عێـراق لـە لێـدانی شـۆڕشی کـورد نیشـاندا و هێزێکـی سـەربازیی و چـەك و تەقەمەنـی و یارمـەتی لۆجسـتییان بـۆ پشـتیوانیی و پشـتگریی گەیانـدە سـوپای عێراق(ئیبراهیـم جـەلال، ل١٠٩؛ تۆفیـق نـوری بـەگ، ل١٠٦).

ب. بـەو پێیـەی شـەڕی حکومەتـی عێـراق لەگـەڵ کـورد پێویسـتی بـە لایەنـی داراییـی هەبـوو، بۆیـە لەگـەڵ حکومەتـی کوەیـت کەوتنـە دانوسـتان، تـا لەپێنـاو هاوکارییکردنـی داراییـی دەوڵەتەکەیـان بـۆ مانەوەیـان لـە دەسـەڵات و سـەرکەوتنیان بەسـەر شۆڕشـی کـوردا، واز لـە گێڕانـەوەی کوەیـت بـۆ سـەر خـاك و وڵاتەکەیـان بهێننـن. ئـەو پارەیەشـی حکومەتـی عێـراق داوایکـرد، حکومەتـی کوەیـت پێیـدا، بـڕی (٣٠ ملیـۆن) دینـاری کوەیتـی بـوو(د. علـی کریـم سـعید، صـص٢٣٦-٢٤٠؛ حوسـێن محەمـەد عەزیـز، ل١٩٩).

ج. دەوڵـەتی ئێرانیـش لـە بەعسـییەکان نزیکبوویـەوە، چونکـە کۆتاییـان بـە دەسـەڵاتی شـیوعییەکان لـە عێـراق هێنـا، کـە بـۆ سیاسـەت و دەوڵـەتی ئێـران مەترسیی بـوون. هـەر بۆیـە کاتێـك شـەڕیان لـە دژی کـورد راگەیانـد و مەترسـی هەبـوو کـە ئـەو شـەڕە دووچـاری شکسـت و کێشـەیان بـکات، لـە رێگـەی فڕۆکەخانـەی سـەربازیی کەرکوکـەوە چـەك و تەقەمەنیـی سـەربازییان گەیانـدە دەوڵـەتی عێـراق، هەتـا لـە دژی کـوردەکان و سـەروەریی خـاك و دەسـەڵاتەکەیان

بەکاریبهێنن. لەم بارەیەوە (فوئاد شاکر مستەفا) موتەسەریفی کەرکوك، باسی لەو هاوکارییانەی دەوڵەتی ئێران لە رێگای سنووری دەسەڵاتییەوە بۆ وڵاتەکەی کردووە(حوسێن محەمەد عەزیز، ل١٩٩). هەموو ئەوانەش بەو واتایە بوون، کە بەعسییەکان بە پشتیوانی وڵاتانی دەوروبەر کەوتنە لێدانی کورد و شۆڕشەکەی.

سەبارەت بەو کاردانەوانەش، کە هەتا ئاستێك بە زیانی ناوبانگی بەعسییەکان و قازانجی کورد و دۆزەکەی بوون، ئەمانە بوون:

ا. وەزیری دەرەوەی مەنگۆلیا لە (٣ی تەمموزی١٩٦٣ز) یاداشتێکی ئاراستەی کۆبونەوەی هەژدەیەمی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان کرد و، داوای دەستبەجێ وەستاندنی ئەو پەلاماردان و کۆمەڵکوژییانەی کرد، کە دژ بە گەلی کوردی عێراق کراون. دیارە هەرچەندە ئەم داواکارییە لەلایەن ئەنجومەنی ئابووریی و کۆمەڵایەتیی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان لە (٢٥ی تەمموز) رەتکرایەوە(وانلي، ص٢٩٠، الجندي، ص١٥٢؛ ئیبراهیم جەلال، ل١١٩؛ سەلاح رەشید، ٢٧٠/١)، بەڵام ئەمە لە سەدا و کاریگەریی ئەم داواکارییە فەرمییەی کەم نەکردەوە، چونکە دەنگی کۆمەڵکوژیی کورد و لێدانی شۆڕشەکەی، گەیاندە باڵاترین رێکخراوی نێودەوڵەتی. هەر لەو کۆبوونەوەیەشدا وەزیری دەرەوەی (چیکۆسلوفاکیا) پشتگیریی وڵاتەکەی بۆ کورد و شۆڕشەکەی کرد و، داوای کۆتاییهێنان بە کۆمەڵکوژیی کورد لە عێراق کرد و، حکومەتی عێراقیی بە کۆمەڵکوژیی کوردەکانی نێو دەسەڵاتی تۆمەتبارکرد((د. مارف عومەر گول٢٠٠٢، ل٢١؛ لە (ش.خ. مەگۆیی١٩٩١، لل٢١٦-٢١٧))).

ب. (یەکیەتی سۆڤێتیی)یش لە (٩ی تەمموزی١٩٦٣ز)و لە رێگای (ئەندریۆ گرۆمیکۆ)ی وەزیری دەرەوە، یاداشتێکی دا بە باڵیۆزخانەکانی (سوریا، تورکیا، ئێران) لە وڵاتەکەی و ئاگاداریکردنەوە و داوالێکردن، کە نابێت یارمەتی و پشتگیریی سیاسەتی بەعس لە عێراق بکەن(ادمون غریب١٩٧٣، ص٨٠؛ الجندي، ص١٥١؛ نجم الدين اليوسفي١٩٩٥، ص١٨؛ وانلي، ص٢٩٠؛ ئیبراهیم جەلال، ل١١٩؛ نەوزەر رشید٢٠٠٢، ل١٨). ئەو کارەی وەزیری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤێتییش دوای سیاسەتێکی شۆڤێنستانەی عەرەبیی (حکومەتی سووریا) بوو، کە لە ناوچەی بادینانەوە هاوکاریی سەربازیی بەعسییەکانی عێراقیان کرد(البوتاني، ل٣٥٢، کۆچیرا، ل٣١١، راندال، ل٢٢٧). لە یاداشتەکەی ئەو وەزیرەدا هاتبوو "ئەو بارودۆخەی ئەمڕۆ لە باکووری عێراقدا تێپەردەبێت لەلایەن حکومەتی سۆڤێتییەوە جێگای قبول نییە و ناتوانین لێی بێدەنگ بین، چونکە ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق لە دژی کوردەکان پەیڕەوبدەکات، ئاشتیی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست دەخاتە مەترسییەوە"(وانلي، ص٢٩٠).

ج. رێکخراوی مانگی سووری نیودەوڵەتیی بانگەوازێکی ئاراستەی حکومەتی عێراق کرد و داوای ڕاگرتنی شەڕ و کۆتاییهێنان بەو کۆمەڵکوژیانە کرد، کە دژ بە خەڵکی کوردستان ئەنجام ئەدرێن(موسوعة الكتاب، http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Siasia٢١/Akrad/sec١٦٣=htm).

ئەنجام

لە کۆی ئەم توێژینەوەیە و ئەو رووداوانەی کارەساتی (٩ی حوزەیرانی١٩٦٣ز) بەدوای خۆیدا هێنا، ئەم ئەنجامانەی خوارەوە دەردەکێشرێن:

١.شاری سلێمانی بەو مێژووە کەمەی هەیبوو، سەرباری ئەوەی دووچاری چەندین کارەساتی تر بوو، بەڵام هیچ رووداوێکی ڕابردووی هێندەی ئەو کارەساتە خوێناویی و مەترسییدار نەبوو.

٢. کارەساتەکە سەرباری ئەوەی دڕندەی بەعسییەکان و حکومەتی عێراقیی لەو قۆناغەدا بۆ کورد و خەڵکی

شـاری سـلێمانی دەرخسـت، بـەڵام نەیتوانـی کۆتایـی بـە ژیانـی ئـەو شـارە و خەباتـی خەڵکـە شۆڕشـگێڕەکەی بهێنێـت.
٣. ئـەو کۆمەڵکوژییـە بـوو بـە دەسـپێکی شـەڕی کـورد لەلایـەن حکومەتـی عێراقـەوە، چونکـە هـەر ڕۆژێـك دوای ئـەو کۆمەڵکوژییـە بـە فەرمیـی شـەڕی لـە دژی کـورد ڕاگەیانـد. ئـەوەش بـە واتـای ئـەوەی شـاری (سـلێمانی) بـۆ حکومەتـی عێـراق و بەعسـییەکان گرنـگ و مەترسـی بـوو، بەهـۆی ئـەوەی، دوای کۆمەڵکوژییەکـە شـەڕی سەرانسـەرییان لـە دژی کـورد و شۆڕشـەکەی ڕاگەیانـد.
٤. کۆمەڵکوژییەکـە دەریخسـت، کـە دەسـەڵاتدارانی عێـراق هیـچ جیاوازییەکیـان لـە نێـوان بەرپرسـەکانی حکومـەت لـە شـار و هاوڵاتییـان و تەنانـەت بەرپرسـانی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان و پێشـمەرگەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول نەکـرد و، هەموویـان بـە یـەك چـاو وەك کـورد و نەیـاری دەوڵـەت و حکومەتـی عێـراق سـەیرکرد.
٥. ڕووداوەکـە بـە هەمـوو پێـوەرکان جینۆسـاید بـوو، چونکـە گیـران و کوژرانـی ژمارەیەکـی بەرچـاوی خەڵـك و زیندەبەچاڵکردنـی دەیـان کەسـایەتیی و هاوڵاتییانـی شـار و دەوروبـەری لـە هەمـوو توێـژەکان بـە منـداڵ و نەخـۆش و پیـر و پەکەوتـەوە، نیشـانیدا، کـە ئـەوان هەموو سـنورێکی مرۆڤدۆسـتیی و ئاییـن و ڕێسـا دەوڵەتییەکانیـان تێپەڕاندووە.
٦. ئـەو کۆمەڵکوژیـی و ڕووداوە کارەسـاتبارە، تەنیـا لەڕێـی حکومەتـی عێراقـەوە جێبەجێنەکـرا، بەڵکـو پشـتیوانیی وڵاتانـی دراوسـێی وەك (سـووریا و ئێران)یـشی لەگـەڵ بـوو، بۆیـە وەك گەلەکۆمەکێیەکـی هەرێمـی بـوو، نـەك لەسـەر شـاری سـلێمانی، بەڵکـو لەسـەر کـورد و خەباتەکـەی، کـە لـەو کاتـەدا لـە باشـووری کوردسـتان لـەو پـەڕی هێـزدا بـوو.
٧. ئـەو ڕووداوە و ئاسـتی تاوانەکانـی حکومەتـی عێـراق بەرامبـەر بـە کـورد، وڵاتانـی وەك (مەنگۆلیـا و چیکۆسـلوفاکیا و یەکێتـی سـۆڤیەت)ی هێنایـە دەنـگ و داوای هەرچـی زوو وەسـتاندنی کۆمەڵکـوژی کوردیـان لـە حکومەتـی عێـراق کـرد.
٨. بـەو هەمـوو پیـلان و دڕەندیـی بەعسـییەکان و سیاسـەتی هەرێمیشـەوە، کەچـی حکومەتـی عێـراق نەیتوانـی چـۆك بـە ئـیرادەی خەڵکـی شـارەکە و خەباتەکـەی و شۆڕشـەکەی دابـدات، بەڵکـو دواجـار بـە شکسـتی خـۆی و لێدانـی و دەرکردنـی لـە دەسـەڵات کۆتایـی هـات.
٩. ئـەم ڕووداوە و دەرهاویشـتەکانی خاڵێکـی وەرچەرخـان بـوو بـە ئاراسـتەی جۆشـدانی سـەرلەنوێی هەسـتی نەتەوایەتیـی و گیانـی بەرگریـی و تیینسـەندنی شـۆڕش لـە سەرانسـەری کوردسـتان دا. هەروەهـا بـوو بـە خاڵـی وەرچەرخـان لـە فراوانبوونـی پەیوەندییەکانـی دەرەوەی شـۆڕش لـە ئاسـتە جیاجیاکانـدا.
١٠. ئـەم ڕووداوە وایکـرد ڕۆڵ و پێگـە و هەژموونـی (مسـتەفا بارزانـی) زۆر زیاتـر بێـت و وەك سـەرکردەیەکی بەهێـز و کاریزمـا دەرکەوێتـەوە. هەروەهـا ڕۆڵ و کاریگەریـی هەبـوو بـە سـەر کـۆی ئـەو ڕووداوانـەی دواتـر لـە ناوخـۆی کوردسـتان و پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان هاتـە ئـاراوە و، لـە بەرژەوەندیـی شـۆڕش و خـودی (مسـتەفا بارزانـی) شـکایەوە.
١١. بەرگریـی و خۆراگریـی خەڵـك و پێشـمەرگە لـە سـاتە وەختـی ڕووداوەکـە و دەرهاویشـتەکانی دواتـری وایکـرد، کـە حکومەتـی عێـراق بـە ناچاریـی و یـەك لایەنـە و لـە ئیزگـەی فەرمیـی بەغـداد و بـە واژۆی خـودی سـەرۆك کۆمـار، بەیاننامەیـەك بڵاوبکاتـەوە و بـاس لـە چەسـپاندن و دانپیانانـی هەندێـك لـە مافەکانـی کـورد بـکات. دواتـر دانوسـتان و ڕاوەسـتانی جەنگیشـی لێکەوتـەوە بـۆ ماوەیەکـی کاتیـی، کـە شـۆڕش و جەماوەریـش پێویسـتیی پێیبـوو.

پاشکۆکان

پاشکۆی ژمارە (١)(١)

أستناد الى مفهوم الادارة العراقية رقم ١٨ لسنة١٩٣٥ وبناء على ما عرضه وزير الدفاع وأقره المجلس الوطني لقيادة الثورة رسمنا بما هو ات:

مادة ١: تكون المنطقة الشمالية (الوية الموصل-أربيل-كركوك-السليمانية) منطقة عرفية واحدة.

مادة ٢: يعين الزعيم الركن سعيد فتحي الصقلي حاكما عسكريا عاما للمنطقة الشمالية بدلأ من الزعيم الركن عبدالكريم فرحان و الزعيم الركن أبراهيم فيصل الانصاري.

مادة ٣: يستمر المجلس العرفي العسكري الثالث والمجلس العسكري الرايع باعمالهما و يكونان تابعين الى الحاكم العسكري للمنطقة الشمالية.

على وزير الدفاع تنفيذ هذا المرسوم

كتب ببغداد في اليوم الثامن من شهر محرم سنة١٣٨٣هـ المصادف الثلاثين من شهر مايس١٩٦٣م.

المشير الركن

عبدالسلام محمد عارف

رئيس الجمهورية

پاشکۆی ژمارە (٢)(٢)

بەیاننامەی پارتی دیموکراتی کوردستان بۆ دانیشتوانی شاری سلێمانی

ئەی جەماوەری شاری سلێمانی نەبەز

ساڵ و نیوێك ڕابوٚرد بەسەر هەڵگیرساندنی شۆڕشە نیشتمانییە ئازادی خوازەکەماندا دژی زوڵم و زۆرداری و دژی سیاسەتی توانەوە و لەناوبردن، گەلی کوردی قارەمانمان گەلێ لە چاکترین رۆڵە تێکۆشەرەکانی کردە قوربانی رێگای ئازادی وە جەماهیری کوردستانیش کە گرد بۆتەوە لە دەوری لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان (پێشمەرگەری کوردستان) لە ژێر رابەرایەتی پارتی پێشڕەوەی شۆڕشگێڕی کوردستان (پارتی دیموکراتی کوردستان) تاقە یارمەتی دەرو پاڵ پشتی بوو بۆ بەرپەرچ دانەوەی دەست درێژی کەران.

وە بە بۆنەی دەرچوونی بەیانی ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش لە ئێستگەی بەغداد و بە بەرواری (٩-١٩٦٣/٧/١٠) دەربارەی (دان پیانانی حوکومەت بە مافە نەتەوایەتی یەکانی گەلی کورد لەسەر بنچینەی لا مەرکەزی یەت) پێ ویستە لەسەر دانیشتوانی شارەکەمان کە بە هیچ جۆرێك خۆپیشان دان (مظاهرە) نەکەن تاوەکو هەموو شتێکمان بۆ روون ئەبێتەوە. وە فەرمانی پارتیان پێ ئەگات لەم بارەیەوە لە هەمان کاتدا بەپێ ویستی ئەزانین بیخەینەوە یادی خەڵکی شۆڕشگێڕی کوردستان کە ئەمڕۆ لە هەموو کاتێکی تر زیاتر پێ ویستمان بە وریایی و دوور بینی و پتەوکردنی ریزەکانمان بە رێکخستنێکی شۆڕشگێڕی پۆڵایین هەیە لە ژێر سەرکردەیی پارتە پێشڕەوەکەمان دا بۆ هێنادی هەقەکانی گەلەکەمان.

بژی کورد و کوردستان

بژی پێشڕەوی شۆڕشگێڕی گەلی کوردستان-پارتی دیموکراتی کوردستان-

سەرکەوتن بۆ لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان

١٩٦٣/٣/١٠ پارتی دیموکراتی کوردستان

لقی سلێمانی

---

١ . جريدة الوقائع العراقية، العدد (٨٢٠)، في (١٩٦٣/٦/٢٢).

٢ . شازین هێرش و نزار محەمەد: س.پ، ١٥٦/١، شاژین هێرش و هێرش محێدین ئیبراهیم س.پ، ل٦١، سدیق ساڵح و رفیق ساڵح: س. پ، ل٦٥٦.

پاشكۆی ژماره (٣)(٣)

بروسكەی مەكتەبی سیاسی پارتی دیموكراتی كوردستان بۆ مستەفا بارزانی

الى سيادة البارزاني

برقيتكم المرقمة ٦١/٢٦ في ٦/١٥، قراركم التأريخي حول مقاومة العدوان الاثم وتطهير كردستان الوادعة من رجس هؤلاء الفاشست أعداء الشعبين العربي والكردي. قد جاء تعبيرا صادقا عما تجيش به نفوس الاحرار من أبناء شعبنا الذين أدمت قلوبهم ما أرتبكه قطعان ذئاب عارف وجاش من الجرائم المنكرة بحق شعبنا الأعزل وبلادنا الجميلة.

أن ما تقوم به الحكومة من تركيز هجماتها الدعائية على شخصكم الكريم و على عشيرة بارزان الباسلة، دس رخيص للنيل من الوحدة بين الحزب و قيادتكم من جهة وبين الشعب و ثورته الوطنية من جهة أخرى. ولكن أكثال هذه المحاولة تتحطم ولاشك على صخرة الوحدة الصلدة بين قيادتكم و بين الحزب والشعب الكردي بأسره كغيرها من محاولات الأعداء، بمصطفى البارزاني الذي تهاجمه الحكومة وأبواقها أنما يمثل حركة جمعت بين أنبل العواطف الأنسانية وأحسن التقاليد النضالية الكردية الصالحة و أسمى المبادىء والقيم.

ثق أيها الأخ القائد أن فصائل الأنصار الوطنية في كردستان التي نفذت حرفيا أوامركم الصادرة حول أيقاف اطلاق النار، ستنفذ بكل دقه وبما تعهدونه فيها من بسالة واخلاص أوامركم بخصوص سحق عصابات البعث خلفية قاسم وسيعلم الذين ظلموا أي منقلب ينقلبون.

المجد والانتصار لثورة شعبنا في سبيل الدفاع عن كرامته و حقوقه وكيانه

الغزي والعار لعصابات البعث الفاشية المجرمة

المكتب السياسي

للحزب الديمقراطي الكردستاني

١٩٦٣/٦/١٥

پاشكۆی ژماره (٤)(٤)

خشتەی ناوی قوربانییەكان

زنجیره	ناوی كوژراوان	پیشەكەی
١	نامیق مستەفا ئاغا	كەسایەتی شار
٢	عەبدول ڕەشید مەلا ئەحمەد	كەسایەتی شار
٣	عەبدولمەجید رشید ئەحمەد	كەسایەتی شار
٤	عەبدولڵا موحەممەد دزەئی	كەسایەتی
٥	حەسەن مەحموود دزەئی	كەسایەتی
٦	فەتاح مەجیدبەگ بیاره	كەسایەتی
٧	موحەممەد وەهاب ئاغا	كەسایەتی
٨	ئەحمەدی ئیبراهیم بەگ	خاوەن موڵك
٩	مەلا عابید موحەممەد سۆفی	مامۆستای ئایینی

١٠	مەلا رەشید	مامۆستای ئایینی
١١	ئیسحاق حەنا	کەسایەتی مەسیحی
١٢	مەلا رەئوف موحەممەد سۆفی	پارێزەر
١٣	ئەنوەر سەعید دارتاش	مامۆستا
١٤	یاسین موحەممەد ساڵح	مامۆستا
١٥	موحەممەد حاجی حەمەساڵح	مامۆستا
١٦	ئیسماعیل ئیبراهیم بەلوعەچی	مامۆستا
١٧	حەمە بۆر	مامۆستا
١٨	حاجی باقی	مامۆستا
١٩	کەمال حەمەی فەرەج ئەفەندی	فەرمانبەر
٢٠	لەتیفی نەقار	پێشمەرگە
٢١	عەلی ئەحمەد هەڵەبجەیی	پێشمەرگە
٢٢	سابیر حەمە حەسەن	پێشمەرکە
٢٣	مام ئەمینی دەگاشێخانی	پێشمەرگە
٢٤	عینایەت ئەحمەد بۆیەنی	پێشمەرگە
٢٥	عەلی حەمە ئەمین قادر کۆساوەیی	پێشمەرگە
٢٦	نازم هەڵەبجەیی	پێشمەرگە
٢٧	بەکر حەبیب	سەربازی دەوڵەت
٢٨	نوری عەریزەنووس	عەریزەنووس
٢٩	غەمناك	عەریزەنووس
٣٠	موحەممەد حاجی عەبدولرەحمان	کاسب
٣١	عەبدوڵڵا حاجی عەبدولرەحمان	کاسب
٣٢	عومەر مینە میتوو	کاسب
٣٣	شەوکەت ئەمین ڕۆستەم	کاسب
٣٤	جەلال عەبدوڵڵا قادر	کاسب
٣٥	مەحموود حەسن ساڵح	کاسب
36	موحەممەد سەعید حەمەساڵح	کاسب
37	رفیق کونجرێنی	کاسب
38	ئەحمەد کەریم-ئەحە نەوتە	کاسب
٣٩	عەبدوڵڵا ئەحمەد قادر	کاسب
٤٠	عەبدولڕەحمان حاجی کەریم	کاسب
٤١	عەبدوڵڵا جۆڵا	کاسب
42	موحەممەد قازی	کاسب
٤٣	حەمەخان	کاسب
٤٤	حەمە دەمە	کاسب
45	عومەری حاجی یونس	دوکاندار
٤٦	ئیسماعیل ئیبراهیم بەلوعەچی	پیشەوەر
٤٧	عەلی ئاسنگەر	پیشەوەر
٤٨	عوسمان جوڵا	پیشەوەر
٤٩	وەستا فەرەج	وەستای دیوار

٥٠	جەلیلی نانەوا	نانەوا
٥١	والی نانەوا	نانەوا
٥٢	عومەر حاجی سەعید-عومەری بۆیاخچی	بۆیاخچی
٥٣	نامدار چایچی	چایچی
٥٤	شەفیق هۆمەر	چایچی
55	سولەیمان حەمە	قاوەچی
٥٦	رەحیمی عەینە	قەساب
٥٧	سابیر مەلا عەبدولرەحمان	قەساب
٥٨	حەمە گوڵپی	جوتیار
59	مەلود ڕەشید عەبدولڕەحمان	جوتیار
60	ئەحمەد مەلا غەریب	جوتیار
`61	عەزیز شەریف ئەمین	جوتیار
62	حاجی عەبدولرەحیم عەولەك زمناكۆیی	جوتیار
63	حەمە ئەمین مەحموود	جوتیار
64	حاجی عەبدولرەحیم	جوتیار
65	حەسەن مەحموود	جوتیار
66	حەسەن شوان	جوتیار
67	حەمەساڵح ئەورەحمان	جوتیار
68	مام خواكەرەم	جوتیار
69	كەریم یونس ئێلخانی	جوتیار
٧٠	مەجید سەعید	جوتیار
٧١	مام حەمەی كەناس	كرێكار
٧٢	ڕەحیم عەبدوڵڵا	كرێكار
٧٣	كەمالی حاجی فەرەجی سوسێ	هاوڵاتیی
٧٤	حەمەڕەشید لەگوڵان	هاوڵاتیی
٧٥	غەفوورە شێت	هاوڵاتیی
٧٦	عەلی موحەممەد ئەمین	هاوڵاتیی
٧٧	شەریف عەزیز فەتاح	هاوڵاتیی
٧٨	قادر شاسوار	هاوڵاتیی
٧٩	كەمال مەحموود حاجی	هاوڵاتیی
٨٠	حەسەن مستەفا	هاوڵاتیی خەڵكی خانقین
٨١	لوتفیە	پەرستار
٨٢	گوڵاڵە عومەر	ئافرەتی ماڵ
٨٣	عائشە عومەر	ئافرەتی ماڵ
٨٤	مەحبوبە كەریم	ئافرەتی ماڵ
٨٥	ڕووناك كەریم	ئافرەتی ماڵ
٨٦	حەلاوی ئامە	ئافرەتی مال

سەرچاوەکان

یەکەم: بیرەوەرییەکان:
١.بیرەوەری (ئازاد ئەنوەر حەمەڕەشید)، ساڵی (١٩٦٣ز), دەستنووس.
٢. بیرەوەرییەکانی غەفوور ڕەشید داراغا، دەستنووس.
دووەم: بەڵگەنامەکان:
ا.بە زمانی کوردی:
٣.سدیق ساڵح و ڕفیق ساڵح/لە بە ڵگەنامەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان١٩٦٣-١٩٦٤، چاپی یەکەم، دهۆك، ٢٠٢١ز.
٤.شازین هێرش-هێرش محێدین ئیبراهیم/پێشمەرگەکانی ئەیلول لە چەندین بەڵگەنامەی مێژوویی دا (١٩٦١-١٩٦٤)، چاپی یەکەم، چاپخانەی تەژنە-سلێمانی، ٢٠١٧ز)
٥. شازین هێرش و نزار محەمەد/ بەڵگەنامە-پارتی دیموکراتی کوردستان لە چەند بەڵگەنامەیەکی مێژوویيدا١٩٥٨-١٩٦٣، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٣ز.
ب. بە زمانی عەرەبی:
٦. نضال البعث القطري العراقي١٩٥٨-١٩٦٣ من ثورة الرابع عشر من تموز الى الرابع عشر من رمضان، الطبعة الاولى، بيروت، ١٩٧٦م.
سێیەم: بە زمانی عەرەبی:
٧.ادمون غريب/ الحركة القومية الكردية، الطبعة الاولى، بيروت، ١٩٧٣م.
٨.اشيريان، ش.ج/ الحركة الوطنية في كردستان العراق١٩٦١-١٩٦٨، ترجمة، ولاتو، الطبعة الاولى، بيروت، ١٩٧٨م.
٩.افندى، عبدالكريم/ فصول من ثورة أيلول في كردستان العراق، الطبعة الاولى، مطبعة كلية الشريعة- جامعة دهوك، ١٩٩٥م.
١٠.الياس فرح/قراءة منهجية في كتاب في سبيل البعث، الطبعة الاولى، بيروت، ١٩٨١م.
١١.بابان، طه/عالم الكرد المرعب، الطبعة الاولى، مطبعة شفان-السليمانية، ٢٠٠٢م.
١٢.باقر ياسين/الاجتثاب و دكتاتوريات العقيدة الواحدة في العراق من الالف الثالث قبل الميلاد الى الالف الثالث بعد الميلاد، الطبعة الاولى، دار اراس للطباعة والنشر-اربيل، ٢٠١٢م.
١٣.بهاالدين نورى/في تقيم سياسة الحزب الشيوعي العراقى في سنتي (١٩٥٨-١٩٩١م) مازق الحركة الشيوعية في العراق، الطبعة الرابعة، بغداد، ١٩٩١م.
البوتاني، عبدالفتاح/
١٤. الحركة القومية الكردية التحررية دراسات و وثائق، مراجعة: د.خليل على مراد، الطبعة الاولى، دهوك، ٢٠٠٤م.
١٥.بطاطو، حنا/ العراق-(الشيوعيون والبعثيون والضباط الاحرار)، ترجمة: عفيف الرزار، العراق-(الشيوعيون والبعثيون والضباط الاحرار)، ترجمة: عفيف الرزار، الطبعة الاولى، منشورات فرصاد-قم، ايران، ٢٠٠٦م.
١٦.توفلر، ألفين/تحول السلطة، ترجمه: حافظ الجمالى و أسعد صقر، الطبعة الاولى، مطبعة اتحاد كتاب العرب-دمشق، ١٩٩١م، الجزء الاول.
١٧.الجبوري، صالح حسين/ثورة ٨شباط١٩٦٣ في العراق نهاية حكم عبدالكريم قاسم، الطبعة الاولى، بلا.
١٨.الجندي، خليل/حركة التحرر الوطني الكردستان الجنوبي١٩٣٩-١٩٦٨-أراء و مراجعات، الطبعةة الاولى، ستوكهولم، ١٩٩٤.
١٩.الحسني، عبدالرزاق/تاريخ الوزارات العراقية، الطبعة الخامسة، بيروت ، لبنان، ١٩٧٨م.
٢٠.خدوري، مجيد/العراق الجمهوري، الطبعة الاولى، طهران، بلا.
الشاوي، منذر/

٢١. القانون الدستوري والمؤسسات الدستورية العراقية، الطبعة الاولى، مطبعة شفيق-بغداد، بلا.
٢٢.شيرزاد زكريا محمد/الحركة القومية الكردية في كردستان العراق، الطبعة الاولى، دار سبيريز-دهوك، ٢٠٠٦م.
٢٣.صياوي، نبيل عبدالرحمن دستور العراق الملكي، الطبعة الاولى، القاهرة، بلا.
عبدالله حنا/
٢٤. من الاتجاهات الفكرية في سوريا ولبنان من النصف الاول في القرن العشرين، الطبعة الاولى، بيروت، بلا.
٢٥.د. على كريم سعيد/ عراق ٨ى شباط١٩٦٣-من حوار المفاهيم الى حوار الدم، مراجعات في ذاكرة طالب شبيب، الطبعة الاولى، دار كنوز الادبية-بيروت، ١٩٩٩م.
٢٦.فؤاد عارف/ مذكرات فؤاد عارف، تقديم وتعليق: د. كمال مظهر احمد، الطبعة الثانية، دار اراس-اربيل، ٢٠٠١م.
٢٧.محمد امين زكي/تاريخ السليمانية وأنحائها، ترجمة: جميل بندي روزبياني، الطبعة الاولى، مطبعة وزارة الثقافة-السليمانية، ٢٠٠٢م.
٢٨.محمد منذر/الجبهة والحزب السياسي-المبادى العامة ومنطلقات أساسية، الطبعة الاولى، منشورات الحلبي الحقوقية-بيروت، ٢٠٠٤م.
٢٩.الموصلي، منذر/ القضية الكردية في العراق-البعث والاكراد، الطبعة الاولى، دمشق، ٢٠٠٢م.
٣٠.ميراني، علي صالح/الحركة القومية الكوردية في كردستان سوريا (١٩٤٦-١٩٧٠)، الطبعة الاولى، دهوك، ٢٠٠٤م.
ميشيل عفلق/
٣١. في سبيل البعث، الطبعة الثانية، دار الحرية للطباعة-بغداد، ١٩٨٦م.
٣٢نديم احمد الياسين/المسالة الكردية مواقف و منجزات، الطبعة الاولى، دار الثقافة للطباعة والنشر-بغداد، ١٩٧٥م.
٣٣.وائي، ايف اديث و بينروز/العراق دراسة في علاقات الخارجية١٩١٥-١٩٧٥، ترجمة: عبدالمجيد حسيب القيسي، الطبعة الاولى، بلا، ١٩٨٩م.
٣٤.وانلي، عصمت شريف/كردستان العراقية-هوية وطنية-دراسة في ثورة ١٩٦١م، ترجمة: د. سعاد محمد خضر، مؤسسة زين لأحياء التراث الوثائقي الصحفي الكردي، الطبعة الاولى، مطبعة شفان-السليمانية، ٢٠١٢م.
٣٥.اليوسفي، نجم الدين/ثورة ايلول المجيدة، الطبعة الاولى، دهوك، ١٩٩٥م.
چوارەم: بە زمانی کوردی:
٣٦.ئیبراهیم جەلال/ خواروری کوردستان و شۆڕشی ئەیلول-بنیاتنان و هەڵتەکاندن (١٩٦١-١٩٧٥ز)، چاپی سێیەم، چاپخانەی ژیار-سلێمانی، ١٩٩٨ز.
٣٧.بابان، جەمال/ سلێمانی شارە گەشاوەکەم، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠١٢ز.
بابان، جەمال و ئاسۆ بابان و ئومێد خالید/
٣٨. سلێمانی شارە گەشاوەکەم، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠١٢ز
٣٩.بارزانی، مسعود/ بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس-هەولێر، ٢٠١٢ز، بەرگی یەکەم.
٤٠.بارزانی و بزوتنەی رزگاریخوازی کورد، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی رۆژهەڵات -هەرێمی کوردوستان، ٢٠٢٠، بەرگی سێیەم.
٤١.توانا رشید کریم/سلێمانی لەنێوان ساڵانی (١٩٤٥-١٩٥٨) لێکۆلینەوەیەکە لە بارودۆخی سیاسی و ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات-هەولێر، ٢٠١٢ز.
٤٢.تۆفیق نوری بەگ/ بیرەوەری مێژوویی لە تێڕوانینی کوردێکی نەتەوەیی بەرامبەر شۆڕشی ئەیلولی١٩٦١،

چاپـی یەکـەم، چاپخانـەی تاران-تـاران، ٢٠٢٠ز.
٤٣.پشـدەری، عەبدولـڵا ئەحمـەد ڕەسوڵ/یاداشـتەکانی ژیانم-شۆڕشـی ئەیلـول سـاڵی ١٩٦١ دژی ڕژێمـی قاسـم، بەرگـی یەکـەم، هەولێر-هەرێمی کوردسـتانی ئێراق-ئێـراق، ١٩٩٧ز.
٤٤.حوسێن محەمەد عەزیز/کورد و شۆڕش و هەلی مێژوویی، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٠ز.
٤٥.خواجە، ئەحمەد/چیم دی، چاپی یەکەم، چاپخانەی کامەرانی-سلێمانی، ١٩٦٩ز.
٤٦.دەرگەڵەیی، زرار سلێمان بەگ/بیرەوەرییەکانم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەهەند-سلێمانی، ب.چ.
٤٧.دیشـنەر، د. گۆینتـەر/ کـورد گـەلی لەخشـتەبراوی غـەدر لـێ کـراو، وەرگێڕانـی: حەمـە کەریـم عـارف، چاپـی دووەم، چاپخانـەی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری-هەولێر، ١٩٩٩ز.
دلێر، خالید/
٤٨. چەند وشەیەك بۆ مێژوو-کۆمەڵە وتار، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٣ز.
راندال، جوناتان، سی/
٤٩. کوردسـتان یـان کلۆڵـی نەتەوەیـەك-دوای ئـەو هەمـوو زانیارییـە لێبـوردنی چـی؟، وەرگێـڕانی: خـەسرەو شـاڵی، چاپـی یەکـەم، چاپخانەی بەرهەم-سـلێمانی، ٢٠٠٣ز.
٥٠.سدیق ساڵح/حکومەتی کوردستان لە سلێمانی (١٩١٨-١٩٢٤ز)، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٦ز.
٥١.سـەڵاح ڕەشـید/مام جەلال-دیـاری تەمـەن لـە لاویەتییـەوە بـۆ کۆشـکی کۆمـاری، چاپـی سـێیەم، چاپخانـەی کارۆ-سـلێمانی، ٢٠١٧ز.
٥٢.سـۆزان کریـم مسـتەفا/ بەعسـیزم و کـورد (تویژینەوەیەکـی مێژوویـی سـیاسی)یە (١٩٤٧-١٩٧٥ز)، چاپـی یەکـەم، دەزگای چـاپ و پەخشـی سەردەم-سـلێمانی، ٢٠٠٧ز.
شارەوانی سلێمانی/
٥٣. شـەهیدانی ٩ی حوزەیرانـی١٩٦٣ لاپەڕەیەکـی خوێنـاوی لـە خەباتـی گەلـی کورد-نامیلکەیەکـە چەندیـن نووسـین و گێڕانـەوە و وێنـە و دیکۆمێنتـی لەخۆگرتـووە، چاپـی یەکـەم، چاپخانـەی شڤان-سـلێمانی، ٢٠٠٢ز.
٥٤.شـوانی، ئاکـۆ عەبدولکەریم/شـاری سـلێمانی (١٩١٨-١٩٣٢) لێکۆڵینەوەیەکـی مێژوویـی سیاسـی یـە، چاپـی یەکـەم، چاپخانـەی زانست-سـلێمانی، ٢٠٠٢ز.
شێرزاد زکریا محمد/
٥٥. ئەنجومەنـی سـەرکردایەتی شۆڕشـی ئەیلـول لـە کوردسـتان-عێراق (توێژینەوەیەکـی مێژوویـی سیاسـی گشـتییە١٩٦٤-١٩٧٠)، وەرگێڕانـی: هەندرێـن شـێرزاد، چاپـی یەکـەم، دهـۆك، ٢٠٢١ز.
٥٦.عەبدوڵا غەفور/فەرهەنگی جوگرافی کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢ز.
٥٧.قەرەداغـی، رەنج/لـە مەرگەسـاتی حامیـەوە بـۆ سـەیرانگای پارکـی ئـازادی، چاپـی یەکەم، ئۆفسـێتی شڤان-سـلێمانی، ٢٠٠٣ز.
٥٨.قرگەیـی، زانیـار سـەردار/ کەسـایەتی مسـتەفا بارزانـی لـە هـزری ڕووناکبیرانـی شـاری سـلێمانی، چاپـی یەکـەم، هەولێـر، ٢٠١٨ز.
٥٩.کەرکوکـی، سەربەسـت/ گەڕانـەوە بـەرەو پرنسـیپەکانی کوردایەتی-لەبیرەوەییەکانـی مامۆسـتا ئیبراهیـم ئەحمـەد، چاپـی یەکـەم، چاپخانـەی کارۆ-سـلێمانی، ٢٠١٦ز.

٦٠.د. کەمال مەزهەر ئەحمەد/ چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، ئامادەکردنی: عەبدوڵڵا زەنگنە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە-هەولێر، ٢٠٠١ز.

٦١.کەندال و ئەوانی تر/گەلێکی پەژموردە و نیشتمانێکی پەرت، وەرگێڕانی: م. گۆمەیی، چاپی یەکەم، ستوکهۆڵم، ١٩٩٨ز.

٦٢.کۆچیرا، کریس/ کورد لە سەدەی نۆزدە و بیست دا، وەرگێڕانی: حەمە کەریم عارف، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان-سلێمانی، ٢٠٠٤ز.

٦٣.گول، مارف عومەر/ جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا، چاپی دووەم، چتپخانەی سەردەم-سلێمانی، ٢٠٠٢.

٦٤.مەنگوری، میرزا محەمەد ئەمین/ بەسەرهاتی سیاسی کورد لە ١٩٥٨/٧/٤تا١٩٨٥، چاپی دووەم، چاپخانەی داناز-سولەیمانی، هەرێمی کوردستانی ئێراق-ئێراق، ١٩٩٩ز.

٦٥.محەمەد باقی سەعید/ بیرەوەری دەربارەی تاوانەکانی زەعیم سدیق و ئینزباتخانە-گرتوخانەی سەربازی سلێمانی لە ساڵانی ١٩٦١ بە دواوە، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٦ز.

٦٦. دامەزراندن و خەباتی یەکێتی مامۆستایانی کوردستان-بیرەوەرییەکان و خەباتی مامۆستایان بە درێژایی سەردەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ-سلێمانی، ٢٠١٣ز.

٦٧.محەمەد نوری تۆفیق کۆمەڵێك نووسەر/کارەساتی (مەنعی تەجەولی)ی ١٩٨٥ی شاری سلێمانی-گێڕانەوە-دیکۆمێنت، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان-سلێمانی، ٢٠٠٢ز.

٦٨.محمد عومەر مەولود/ فیدرالیەت و پیادەکردنی لە عێراقدا، وەرگێڕانی: محمد عومەر مەولود و عومەر ئیبراهیم مەولود، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری٠هەولێر، ٢٠٠٦ز.

٦٩.د. محمود دەروێش نادر/گێژەڵوکەی دەروون، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات-هەولێر، ٢٠٢٠ز.

٧٠.مۆریاسی، تالیب/گەڕان بە دوای راستیدا-یادشتنامەی پێشمەرگەیەکی ماندوونەناس، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات هەولێر، ٢٠٠٨ز.

٧١.نەبەز، جەمال/ کوردستان و شۆڕشەکەی، وەرگێڕانی: کوردۆ عەلی، چاپی یەکەم، ، چاپەمەنی ئازاد-ستۆکهۆڵم، ١٩٨٥ز.

٧٢.نەوزەر رەشید/ناکۆکی لەسەر زەعامەت، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢ز.

٧٣.نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن-دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩-١٩٨٣، چاپی سێیەم، سلێمانی، ١٩٩٨ز.

٧٤.هەوراز جەوهەر مەجید/ شاری سلێمانی (١٤ی تەموزی١٩٥٨-١٧ی تەموزی١٩٦٨)-لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی رۆشنبیرییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات-هەولێر، ٢٠١٢ز.

٧٥.وانلی، عیسمەت شەریف و ئەوانی تر/ گەلێکی پەرژموردە و نیشتمانێکی پەرت، وەرگێڕانی: م.گۆمەیی، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٨ز.

پێنجەم: نامە زانستییەکان:

٧٦.البوتاني، عبدالفتاح علی یحیی/ الحركة القومية الكوردية التحررية-دراسات و وثائق، تقديم: الاستاذ الدكتور خليل علی مراد، الطبعة الاولی، دار سبيريز للطباعة والنشر-دهوك، أقليم كردستان العراق- العراق، ٢٠٠٤م.

شەشەم: بڵاوکراوەکان:
ا. بە زمانی عەرەبی:
٧٧. شيرزاد زكريا محمد/
مجلس قيادة الثورة في كوردستان(دراسة في علاقاته الخارجية)، مجلة جامعة زاخو ، مجلد ٣ (B) ، العدد (١)، سنة(٢٠١٥م).
٧٨. الوقائع العراقية- صحيفة، العدد (٧٧١)، السنة الخامسة، في (١٨ شباط١٩٦٣).
٧٩. الوقائع العراقيه-صحيفة، العدد٧٨١، السنه الخامسه، في (١٧اذار١٩٦٣).
٨٠. الوقائع العراقية، العدد (٨٢٠)، في (١٩٦٣/٦/٢٢)
٨١. جريدة المنار، العدد (٢٥٤٥) في (١٠ی شباط١٩٦٣).
ب. بە زمانی کوردی:
٨٢.ئەمیر محەمەد و عەباس کەریم/بەبۆنەی تێپەڕبوونی (٤٥) ساڵ بەسەر کارەساتی ٩ی حوزەیرانی١٩٦٣دا، گۆڤاری سلێمانی، ژمارە (٩٢)، حوزەیرانی٢٠٠٨ز، سلێمانی.
٨٣. ڕۆژنامەی خەبات-ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان، خولی یەکەم، ژمارە (٤٦٩)، حوزەیرانی١٩٦٣، ل٧.
٨٤. ڕۆژنامەی خەبات-ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان، خولی دووەم، ژمارە (٦٣٧)، (١٩٩٢/٩/٩)، بابەتی: ئەو تاوانەی لەبیر ناچنەوە، ل١١.
حەوتەم : سەرچاوەکانی ئنترنێت:
٨٥.هادی حسين عليوی/ منذر الونداوي، أول من قصف مكتب الزعيم عبدالكريم قاسم في وزارة الدفاع، شركة المورد، أخر زيارة (٢٠٢١/١٢/١٨) على الرابط: https://almawrid.news/articles/view/details.
٨٦.بدون مؤلف/ الاكراد والمشكلة الكردية، الموسوعة الكتاب، اخر زيارة (٢٠٢١/١٢/٢٠) على الرابط:
htm.Akrad/sec١٦٣/http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Siasia٢١
هەشتەم: چاوپێکەوتنەکان:
٨٧. چاوپێکەوتنی (بێستون عەلی کەریم) پیشمەرگەی شۆڕشی ئەیلول و مامۆستای زانکۆی خانەنشین، ڕۆژی (هەینی)، بەرواری (٢٠٢١/١٠/٢٢ز)، کاتژمێر (٣)ی عەسر، سلێمانی، ماڵی خۆیان، گەڕەکی تووی مەلیك.
٨٨. چاوپێکەوتنی (د. خۆشەوی کەمال حەمە فەرج ئەفەندی) مامۆستای زانکۆ، کە باوکیان بە ناوی (کەمال حەمە فەرج ئەفەندی) کەسایەتییەکی دیارو ڕەسەنی شاری سلێمانی بوون و لەو ڕووداوەدا زیندە بە چالکراوەو شەهید بووە، ڕۆژی (یەکشەممە) بەرواری (١٩کانوونی یەکەمی٢٠٢١ز)، کاتژمێر (١٠)ی پێش نیوەڕۆ، سلێمانی، زانکۆی سلێمانی.
٨٩.چاوپێکەوتنی (سەلاحەددینی موهتەدی)، ڕۆژی (دووشەممە)، بەرواری (٢٠٢١/١١/١ز)، کاتژمێر (٥)ی ئێوارە، سولەیمانی، ماڵی خۆیان، گەڕەکی ڕزگاری
٩٠. چاوپێکەوتنی (سەعید سەلیم پشدەری) بەرپرسی لقی چواری سلێمانی پارتی دیموکراتی کوردستان، ڕۆژی (شەممە)، بەرواری (١٨ی کانوونی یەکەمی٢٠٢١ز)، کاتژمێر (١١) پێش نیوەڕۆ، بارەگای لقی چوار.
٩٠. چاوپێکەوتنی (حاجی عەزیزی کۆستەی بان)، ڕۆژی (یەکشەممە) بەرواری (٢٨تشرینی دووەمی٢٠٢١) شارۆچکەی (بەکرەجۆ) گەڕەکی (کۆستەی بان)، کاتژمێر (٣)ی عەسر، ماڵی خۆیان.

٩١. چاوپێکەوتنی (موحەممەد ئەحمەد) کوڕی (ئەحە نەوتە)، ڕۆژی (هەینی)، بەرواری (٢٠٢١/١١/٢٦ز)، کاتژمێر (٣)ی عەسر، سولەیمانی، ماڵی خۆیان، گەڕەکی شەهیدانی ئازادی.

ملخص البحث

يعد (التاسع من حزيران ١٩٦٣م) من أسود الايام التي عاشتها مدينة السليمانية وأبنائها في غضون قرنين من تأريخه، ذلك عندما قام (زعيم صديق مصطفي) امر لواء العشرين في الجيش العراقي بجريمة كبرى تجاه أهالي محافظة السليمانية عموما ومركز مدينة خصوصا، التي راحت ضحيتها (٢٨٠) من أبناء المدينة في غضون ساعات من يوم واحد. وبقى تلك الجريمة في ذاكرة أهالي المدينة والمحافظة كلها لسنين عديدة فيما بعد، يتكلمون عنها و يرون أحداثها للاخرين بحزن عميق.

لغرض التسلط على تلك الجريمة البشعة تجاه أهالي المدينة وضواحيها قمنا بأعداد هذا البحث في ثلاث مباحث. في المبحث الاول تطرقنا الى تاريخ الجريمة وأهم العوامل التاريخية ورائها. وخصصنا المبحث الثاني لتفاصيل الحادثة وما جرى في المدينة السليمانية في (٩ى حزيران)وأهم الاثار الجانيبة ورائها. اما في المبحث الثالث والاخير فخصصنا الى العوامل السياسية وراء تلك الحادثة. ثم أختتمنا بحثنا هذا بعدة نتائج التي وصلا اليها الباحثين و هذا ومن الله التوفيق.

Abstract

In (June ninth, 1963AD) is considered one of the darkest days in which the city of Sulaymaniyah and its people lived within two centuries of its history, when (the leader of Siddiq Mustafa) commanding the twentyth Brigade in the Iraqi army committed a major crime against the people of Sulaymaniyah governorate in general and the city center in particular, whose victim (280) of the city's residents within hours of one day. This crime remained in the memory of the people of the city and the entire governorate for many years later, they talk about it and see its events for others with deep sadness.

For the purpose of controlling that heinous crime against the people of the city and its suburbs, we prepared this research in three sections. In the first topic, we discussed the history of crime and the most important historical factors behind it. We devoted the second topic to the details of the incident and what happened in the city of Sulaymaniyah on (June 9th), and the most important side effects behind it. As for the third and final topic, we devoted ourselves to the political factors behind that incident. Then we concluded this research with several results that the researchers reached, and this is from God the success.